

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Erika Vitez

Čustva in spol

Diplomsko delo

Ljubljana, 2009

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Erika Vitez

Mentorica: doc. dr. Zdenka Šadl

Čustva in spol

Diplomsko delo

Ljubljana, 2009

Iskreno se zahvaljujem mentorici Zdenki Šadl za strokovno pomoč in nasvete pri nastajanju diplomske naloge.

Zahvaljujem se staršem in bratu, ki so mi stali ob strani, me vzpodbujali in mi pomagali v času študija. Hvala tudi Tinu za pomoč, potrpežljivost in podporo. Hvala vsem, ki ste verjeli vame.

ČUSTVA IN SPOL

Čustva so bistven element medsebojnih odnosov in drugih področij našega življenja. Skozi zahodno intelektualno tradicijo se je utrjevalo nasprotje med razumom in čustvi, kjer so čustva veljala kot podrejena razumu. Čustva so (bila) povezana z ženskim spolom, razum pa z moškim spolom. Konstrukt o »razumskem moškem« in »čustveni ženski« je značilen predvsem za zahodno kulturo. To razlikovanje je vodilo tudi v pripisovanje podrejenega položaja žensk v primerjavi z moškimi. Pravil čustvovanja, ki so družbeno določena kot primerna in zaželena za ženski in moški spol, se naučimo v obdobju socializacije, ko na podlagi spolno diferencirane emocionalne socializacije privzamemo družbene in spolne vloge. V diplomski nalogi sem raziskala povezanost med čustvi in spolom, predvsem na področju neenakosti med spoloma na področju čustvovanja in širše. Na področju neenakosti med spoloma se na podlagi gospodinjskega dela in skrbi za otroke sicer kažejo določeni premiki k enakopravnejši delitvi dela med partnerjema. Emocionalno delo v družini, ki ga kot obliko nevidnega dela opravljajo predvsem ženske, pa ostaja zadnja ovira na poti k enakosti spolov.

Ključne besede: *spol, čustva, neenakost med spoloma, emocionalna socializacija, emocionalno delo*

EMOTIONS AND GENDER

Emotions are an essential element of human relationships and other areas of our lives. There has been escalating contradiction throughout the western intellectual tradition between emotions and reason, where emotions were considered as subordinate to reason. Feelings are (were) associated with female sex and reason with male sex. Construct of "rational man" and "emotional woman" is characterized primarily for Western culture. This distinction leads to the attribution of the subordinated position of women compared with men. Rules of emotions, which are socially defined as appropriate and desirable for the female and male sex, are taught over a period of socialization, where, on the basis of sex differentiated socialization, we adopt social and gender roles. In this degree, I have explored the relationship between emotions and gender, particularly in the areas of gender inequality regarding emotions and in general. In the area of gender inequality, there has been certain improvements towards better labor distribution among partners, regarding household work and childcare. Emotional work in the family, a form of invisible work performed mainly by women, remains the last obstacle to gender equality.

Key words: *gender, emotions, gender inequality, emotional socialization, emotional work*

KAZALO:

1 UVOD	7
2 ČUSTVA	10
2.1 Izvor besede emocija in njene definicije	10
2.2 Čustva v zahodni intelektualni tradiciji.....	13
3 TEORIJE O ČUSTVIH	17
3.1 Strokovne teorije o čustvih.....	17
3.1.1 Fiziološke in nevrološke teorije čustev	17
3.1.2 Funkcionalne teorije čustev	19
3.1.3 Kognitivne teorije čustev	20
3.1.4 Socialne teorije čustev	21
3.2 Nestrokovne teorije o čustvih.....	22
3.3 Konstrukti o čustvih	23
3.3.1 Konstrukt o čustvih kot ženskih lastnostih.....	23
4 ČUSTVA IN SPOL	26
4.1 Družbene vloge	26
4.2 Razlike v čustvovanju med spoloma?	28
4.3 Neenakost med spoloma.....	30
4.3.1 Čustva in neenakost med spoloma	36
4.3.2 Korak k čustveni enakosti med spoloma?	37
4.3.3 Novo očetovstvo.....	38
4.4 Vpliv katoliške tradicije	41

4.5 Čustva, spol in kultura.....	44
5 EMOCIONALNA SOCIALIZACIJA.....	46
5.1 Razvoj čustev pri otrocih.....	46
5.2 Spolno diferencirana emocionalna socializacija	50
6 EMOCIONALNO DELO	55
6.1 Emocionalno delo na delovnem mestu.....	56
6.2 Emocionalno delo v družini (družinsko delo).....	57
6.3 Tradicionalno in posttradicionalno emocionalno delo	59
7 JEZA.....	62
7.1 Jeza v katoliški tradiciji.....	64
7.2 Razlike med spoloma v izražanju jeze?	66
8 SKLEP.....	69
9 LITERATURA.....	72

1 UVOD

Čustva¹ so bistven del družbenih interakcij in sestavni del vseh medsebojnih odnosov in drugih področij življenja in dela. Predstavljajo temelj našega življenja. Čustva niso notranja stanja, ampak so produkti kulturnih definicij in družbenih odnosov. Ljudje oblikujejo svoje čustvene odzive v procesu socializacije s pomočjo staršev in drugih družinskih članov, izobraževalnega sistema, množičnih medijev itd.

Že od najzgodnejših začetkov zahodnega mišljenja je racionalen in hladen razum prevladoval nad čustvi. Tudi na področju znanosti je veljala racionalna presoja in posledično izključitev kakršnih koli čustev s področja proučevanja. Čustva naj bi motila delovanje in jih je bilo treba zato potlačiti in zatreti. Vendar so se kljub racionalni presoji zahodne filozofije že antični misleci ukvarjali z vplivom čustev na različna življenjska področja. Do novega vala zanimanja za čustva pa je prišlo v šestdesetih letih 20. stoletja. Čustva so vstopila tako v znanstveni kot medijski prostor in odprla vrata v novo vrednotenje sveta. Oblikovala se je tudi nova sociološka poddisciplina, t. i. »sociologija čustev«. (Šadl 1999, 9-14)

Čustva so tesno povezana z ženskim spolom. Emocije, tako kot tudi ženske, so bile skozi zgodovino videne kot naravni pojavi in ne kot kulturni konstrukti; kot iracionalne, kaotične, subjektivne, psihične, nenamerne in nenadzorovane in pogosto nevarne. Ta mreža asociacij daje čustvom nižje mesto v primerjavi z racionalnostjo in posledično ženskam nižje, podrejeno mesto v primerjavi z moškimi. »Nenehno primerjanje čustev z ženskostjo povzroči primerjanje ženskosti z ostalimi negativnimi pomeni, ki so povezani s čustvi, kot so na primer iracionalnost, kaotična narava »grotesknega« telesa, pomanjkanje razuma in kulture in pripadnost preprostemu ljudstvu« (Lupton 1998, 107-108).

V diplomskem delu se bom osredotočila na pomen čustev in njihove povezanosti s spolom. S pomočjo deskriptivne metode in razpoložljive literature bom skušala predstaviti čustvovanje in čustveno izražanje moških in žensk, ki se oblikujeta s pomočjo kulturne in tudi stereotipne družbene in spolne vloge od socializacije naprej. Poskušala bom odgovoriti na vprašanje, ali obstajajo razlike v čustvovanju med spoloma. Ukvarjala se bom tudi z neenakostjo med spoloma na področju čustvovanja in širše ter izpostavila morebitne korake, ki lahko vodijo k čustveni enakosti spolov.

---

¹ V diplomski nalogi bom uporabljala izraza »čustvo« in »emocija« kot sopomenki.

Vsebinsko je naloga razdeljena na sedem poglavij, kjer uvod zajema prvo poglavje. V drugem poglavju navajam nekaj razlag in definicij emocij, ukvarjam pa se tudi s pojmovanjem čustev v zahodni intelektualni tradiciji, kjer izpostavljam nasprotje med razumom in čustvi.

V tretjem delu opisujem štiri začetne teorije o čustvih, ki obravnavajo čustva z različnih zornih kotov. Poseben del posvečam konstruktom o čustvih, predvsem konstrukt o čustvih kot ženskih lastnostih, ki nas spremlja skozi zgodovino in v skladu s čimer je oblikovano »primerno« in »zaželeno« družbeno vedenje za oba spola.

V četrtem delu izpostavljam pomen družbenih vlog in poskušam odgovoriti na vprašanje, ali obstajajo razlike v čustvovanju med spoloma. Pozornost namenjam neenakosti med spoloma na področju čustev in nasploh. V nadaljevanju poskušam pojasniti različen družbeni položaj žensk in moških in morebitne korake, ki lahko vodijo k (čustveni) enakosti med spoloma. Sledi opis pojma novo očetovstvo in njegove vpletenosti v vsakdanje življenje. Slednje je med drugim tudi eden izmed dejavnikov, ki vodi k bolj enakopravni obravnavi obeh spolov.

Eden izmed bistvenih dejavnikov, ki vplivajo na odnos med spoloma na področju čustvovanja, je nedvomno katoliška tradicija. V diplomski nalogi opisujem njen vpliv na čustvovanje (žensk) in pripisovanje različnih dovoljenih oziroma zaželenih čustev za moški in ženski spol. V nadaljevanju omenjam tudi vpliv kulture, kjer se osredotočam na primerjavo individualistične in kolektivistične kulture ter načinov čustvovanja znotraj obeh.

Sledi peto poglavje o emocionalni socializaciji, kjer skušam pojasniti, kako poteka razvoj in učenje čustev pri otrocih. Predstavim tudi spolno diferencirano socializacijo, ki bistveno prispeva k družbeni konstrukciji otrokove identitete.

V šestem delu se posvečam emocionalnemu delu. Opisujem pomen in načine izvajanja emocionalnega dela tako na delovnem mestu, kot v družini, kjer je slednje še posebej pomembno, saj lahko rečemo, da predstavlja zadnjo oviro k enakosti spolov. Ženskam je v družbi pripisano večje breme emocionalnega dela kot moškim. Od žensk se pričakuje, da bodo opravljale plačano delo (službo) in neplačano delo (gospodinjsko delo, skrb za otroke itd.), torej kognitivno in emocionalno delo.

V zadnjem poglavju sledi obravnava čustva jeze kot enega izmed redkih čustev, ki ga ženske v skladu z družbenimi pravili naj ne bi izražale in tudi ne doživljale. Ta pristop zagovarja

predvsem katoliška tradicija. V zadnjem poglavju poskušam odgovoriti tudi na vprašanje, ali obstajajo razlike med spoloma v doživljanju jeze, in navajam nekaj raziskav na to temo.

2 ČUSTVA

2.1 Izvor besede emocija in njene definicije

Čustvo je eden izmed značilnih pojmov v našem vsakdanjem življenju in ena izmed glavnih kulturnih kategorij zahodnega sveta. »Beseda »čustvo« se za označevanje posebnih afektivnih pojavov široko uporablja šele v novejšem času, čeprav je vprašanje pojavov, ki jih označuje, prisotno že v razmišljanjih starih grških mislecev« (Šadl 1999, 17). Sam izraz »emocija« izhaja iz latinskega izraza *e + movere*: začetna črka *e* označuje energijo, *motion* pa pomeni gibanje. Emocija pomeni »navzven usmerjeno gibanje« oziroma »gibati se navzven«. J. R. Averill (1996, 206 v Šadl 1999, 17) opozarja, da je etimologija emocije utemeljevala idejo, da afektivna stanja vključujejo visoko stopnjo razvnetosti in vznemirjenosti. Etimološki pomen čustva se je torej prenesel na interna gibanja (gibanja znotraj telesa).

V zahodni tradiciji so uporabljali besedo strast za označevanje čustev. Beseda strast oziroma angleško »passion« izhaja iz latinske besede *pati*, ki pomeni trpeti, prestajati, doživeti. Iz besede *pati* izhajata tudi besedi pasivno (gr. »pathesis« oziroma angl. »passive«) in bolnik (»patient«). Iz tega lahko sklepamo, da naj bi bila oseba, ki trpi oziroma prestaja čustva, pasivna žrtev. (Šadl 1999, 24-25)

V času behaviorizma (psihološke smeri, ki je vsa dejanja živih bitij, tudi mišljenje in čustva, obravnavala kot objektivne reakcije oziroma vedenje²), so čustva v glavnem razumeli kot moteča stanja psiholoških ali kognitivnih vzburjenj, ki motijo organizirano in k cilju naravnano delovanje. (Shields 2002, 5) John Broadus Watson je definiral emocije kot neke vrste »pogojne reflekse, to je, kot skupino reakcij, ki se razmeroma redno pojavljajo na določen dražljaj« (Lamovec 1991, 37).

Čustvo lahko opišemo kot nekaj, kar je z nečim (z idejo, dogodkom) spodbujeno. Čustva odražajo situacijo, ki jo posameznik³ razume kot zanj posebej pomembno. J. J. Campos, D. L. Mumme, R. Kermoian in R. G. Campos (1994, 285 v Oatley in Jenkins 1996, 122) trdijo, da so čustva tisti procesi, ki »vzpostavijo, vzdržujejo, spremenijo ali prekinajo odnos med posameznikom in okoljem glede zadev, ki so za posameznika pomembne«.

---

² Ustanovitelj te smeri, John Broadus Watson je trdil, da človekova zavest ne more biti premet znanstvenega proučevanja, ker je ni mogoče objektivno opazovati in je tako psihologijo opredelil kot znanost o obnašanju.

³ V diplomski nalogi bom uporabljala besedo posameznik za označevanje osebe, ki je moškega ali ženskega spola.

J. Musek ugotavlja, da so »čustva (so) evolucijsko in genetsko oblikovana naravnost organizma k dejavnosti v odnosu do okolja in evolucijsko pridobljena zmožnost ocenjevanja dražljajev kot pozitivnih ali negativnih« (Musek 2003 v Smrtnik Vitulić 2007, 13). Čustva vplivajo na velik del našega življenja - na kognitivne procese, obnašanje, motivacijo, na odnose z drugimi ljudmi, nekatera pa tudi na motorične funkcije. J. Musek in V. Pečjak dodajata, da imajo čustva pomembno vrednostno funkcijo. Lahko so pozitivna ali negativna, prijetna ali neprijetna. S pomočjo čustev določeni objekti v našem življenju pridobijo pomen. Navdajo nas s pozitivnimi ali negativnimi emocijami. Čustva nas tudi usmerjajo k objektom, ki so nam všeč, in stran od objektov, ob katerih čutimo nelagodje. Olajšujejo nam prilagajanje in nas opozarjajo, katerim stvarjem se moramo približevati in katerim izogibati; spodbujajo nas k dejavnosti, nas pa tudi obvarujejo pred nevarnostmi. Pomembna vloga čustev se odraža tudi v medsebojnih odnosih. (Musek in Pečjak 2001, 69-70)

Čustva so intencionalna stanja. Intencionalno stanje razumemo kot mentalno stanje, ki vsebuje predstavo o nekem zunanjem predmetu. Čustva se nanašajo na objekte zunaj sebe, so vselej usmerjena na nekaj. Na primer: jezni smo na nekoga, ponosni smo na nekaj itd. Emocionalne izkušnje so objektivno-odvisna stanja. Čustva niso subjektivna notranja stanja, ampak pojavi, ki so neločljivo povezani z zunanjim svetom. Temeljijo na določenih ocenah, vrednotenjih, interpretacijah, presojah objektov, na katere so usmerjena. Pomenijo vrednotenje ali oceno nekega vidika okolja. Ocena predstavlja osrednji vidik čustva. Z. Šadl (1999, 178) ugotavlja, da so čustva »proizvod vključenosti akterjev v družbeno življenje in mreže vsakdanjih interakcij ter odnosov«. Čustva niso znak nekega osebnega stanja v izoliranih posameznikih, ampak so pokazatelj družbenih odnosov med ljudmi. (Šadl 1999, 177-180)

K. Oatley in J. M. Jenkins (1996, 124-126) menita, da so čustva strukture, ki nas vodijo v življenju, še posebno v odnosih z drugimi ljudmi. Oblikovali sta tridelno definicijo čustev:

- »Čustvo je običajno posledica zavestnega ali nezavednega vrednotenja dogodka in se smatra kot bistven dejavnik za vrednotenje problema (cilja); čustvo obravnavamo kot pozitivno, ko je cilj dosežen in negativno, ko se pojavijo ovire«.
- »Bistvo čustva je pripravljenost na delovanje in v spodbujanju načrtov; čustvo dodeli prednost enemu ali več načinom delovanja, glede na občutek nujnosti - tako se lahko

vmešava ali konkurira z alternativnimi duševnimi stanji in delovanji. Različni tipi pripravljenosti ustvarjajo različne vrste odnosov z drugimi ljudmi«.

- »Čustvo je običajno doživeto kot posebna vrsta duševnega stanja, včasih sočasno ali kot posledica telesnih sprememb, izražanj, dejanj«.

N. H. Frijda (1986 v Oatley in Jenkins 1996, 98) razume čustva kot serijo razvojnih stopenj, ki si sledijo v naslednjem zaporedju:

1. ocenitev,
2. vrednotenje dogodka,
3. pripravljenost na delovanje,
4. telesne spremembe, izrazi, delovanje.

V prvi stopnji ocenimo dogodek kot nam pomemben ali nepomemben. Ta stopnja vključuje tudi pojmovanje emocij kot navezujočih se na nekaj ali nekoga (na primer: nekdo ne le ljubi, ampak ljubi nekoga in nekoga ni le strah, ampak ga je strah nečesa). Pri vrednotenju dogodka so misli pomemben dejavnik. Če smo zaskrbljeni, težko prenehamo misliti na dogodek, za katerega menimo, da se bo zgodil; če smo jezni, naše misli vključujejo načrte o maščevanju in kazni. Z mislimi vrednotimo in interpretiramo določen dogodek. Pripravljenost na delovanje je bistveni del čustva. Sprašujemo se o načrtih, ki bi pripeljali do rešitve. Že pri tri leta starih otrocih je opazno mišljenje, da emocija vsebuje problem in da ji mora slediti delovanje, ki bi ta problem rešil. Na tej stopnji postavljamo prioritete in oblikujemo načrte. Zadnja stopnja so izrazi na obrazu, telesne spremembe in delovanje, ki omogočajo, da prepoznamo čustva pri drugih ljudeh. Pozorni moramo biti na kulturo, saj določeni telesni znaki (na primer geste) nimajo v vseh kulturah enakega pomena. Pri izražanju različnih čustev so pomembni izrazi na obrazu, različen ton glasu in telesne spremembe. (Frijda 1986 v Oatley in Jenkins 1996, 101-115)

Šadl (1999, 194) meni, da čustva niso »nenamerni, iracionalni dogodki, kot jih je v glavnem razumela zahodna tradicija, ampak procesi, ki imajo svoje cilje«. Smotrnost čustev se kaže v tem, da pripravijo in motivirajo osebo (oziroma telo) na adaptivno vedenje. Čustva (skupaj z razumom) definirajo samo bistvo človeka, so temeljni del posameznikove subjektivitete in glavna sestavina družbenih odnosov.

2.2 Čustva v zahodni intelektualni tradiciji

Že od najzgodnejših začetkov zahodnega mišljenja je racionalna presoja prevladovala nad čustvi. Čustva so bila nekaj, kar razum obvladuje in nadvladuje. V zahodni tradiciji sta bila razum in čustva pojmovana kot dva bolj ali manj ločena in neodvisna dejavnika človeškega delovanja. Razum, ki je bil skozi zgodovino cenjen in nadrejen čustvom, se je nanašal na ideje in delovanja, ki so razumna in ki se zdijo primerna in smiselna v okviru določene družbe. Čustva pa niso bila cenjena in so bila opredeljena kot dejavniki, ki vodijo k neracionalnemu in nesmiselnemu vedenju. Razvoj (civiliziranega) človeka in družbe je, glede na racionalistično zahodno kulturo, temeljil na zavračanju in kontroli čustev. Moderen človek se je tako naučil določenih tehnik kontrole nad lastnimi čustvi in omejevanja le-teh.

»Vroča« čustva in »hladen« razum sta lahko uporabna samo kot idealna tipa. »Racionalno mišljenje in čustvovanje sta med seboj tesno prepletena in neločljiva procesa, ki večidel tesno sodelujeta in skupaj oblikujeta naše duševno dogajanje« (Šadl 1999, 192).

»Norma racionalnosti«, ki so jo razvili Grški filozofi pred približno dvema tisočletjema, opredeljuje nasprotovanje med dvema bistvenima zmožnostma človeka: razumom in čustvi, mišljenjem in srcem. Po eni strani so čustva opredeljena kot notranji pojavi, po drugi strani pa razumljena kot slabe, iracionalne sile, ki vplivajo na izbire in vedenje ljudi. Zato naj bi ljudje delovali v skladu z razumom. (Zammuner 2000, 49-50)

Sokrat in Platon, misleca stoiške filozofije, sta bila ostra zagovornika prevlade razuma nad čustvi. Čustva oziroma strasti so bile v glavnem pojmovane kot sile, ki vržejo človeka v nevednost, brezumje, odtujenost in trpljenje; sile, ki so nevarne in destruktivne in motijo gladko delovanje razuma. V obdobju Rimljanov in v prvem krščanskem obdobju so visoko vrednotili zadrževanje čustvenega izbruha, za kar so uporabljali izraz *temperamentia*. »V večjem delu krščanske tradicije so strasti na splošno veljale kot »skušnjave/pohote mesa«, kot izvor grešnosti in zavračanja vere« (Šadl 1999, 19). Tudi Aristotel, ki je podal temelje zahodnoevropskemu filozofskemu mišljenju, je definiral dobro življenje kot življenje v skladu z razumom. V večjem delu dveh tisočletij in pol je bil »zdrav« posameznik tista oseba, ki ne izgubi samokontrole. (Šadl 1999, 17-20) Govorimo o tem, da nas čustva »preplavijo«, »prevzamejo«, »zasušnijo«, da so močnejša od nas. Torej mislimo, da pasivno prestajamo

oziroma trpimo čustva. Iz takšnega prepričanja izhaja boj, ki ga zahodna kultura bije že dve tisočletji: boj proti čustvom, da jih premagamo in obvladamo. (Šadl 1999, 29)

Nov val zanimanja za čustva se je pojavil šele v zadnjih desetletjih 20. stoletja. V šestdesetih in sedemdesetih letih 20. stoletja so zahodne družbe odkrile pomembnost osebnih izkušenj in ta zasuk je obenem pomenil napad na racionalnost. Priti v stik z lastnimi čustvi je postala pomembna težnja modernega posameznika. »Posamezniki niso samo samozavedni akterji, kot poudarjajo številni sodobni sociologi v svojih »zgodbah« o individualizaciji, ampak tudi zavedajoči se svojih čustev« (Šadl 1999, 230). Razvoj novega zanimanja za čustvene vidike individualnega in družbenega življenja lahko razumemo z upoštevanjem družbenih sprememb in družbeno-kulturnih značilnosti sodobnih zahodnih družb. »Uveljavilo se je novo vrednotenje sveta, drugačno oblikovanje (samo)identitete in nove oblike delovanja« (Šadl 1999, 12).

V modernem mišljenju je razum predstavljal osrednje načelo življenja in kulture. »Rast instrumentalne racionalnosti kot glavnega načela racionalizacije modernih kapitalističnih industrijskih družb, usmerjenih na produkcijo in dosežek, je zahtevala asketsko odlaganje in potlačitev želje ter afektivnih dimenzij družbenega in individualnega življenja, telesne omejitve in disciplino« (Šadl 1999, 230). Šele s postmodernim projektom, ki skuša uveljaviti pristop, ki slavi željo, telo in čustva, so afektivne dimenzije družbenega življenja - užitek, želja, čustva itd. - eno osrednjih vprašanj, s katerimi se ukvarja sodobna družba. (Šadl 1999, 230-231)

Premik od družbe, usmerjene na produkcijo, k družbi, usmerjeni na potrošnjo (po drugi svetovni vojni), spremlja izginjanje idealov napredka učinkovitosti ter postopno upadanje asketskih vrednot na delovnem mestu. D. Bell (1976 v Šadl 1999, 231) ugotavlja, da je za »zgodnji kapitalizem značilna tesna povezava med kapitalistično produkcijo, disciplino in asketizmom, za pozni kapitalizem pa večji poudarek na emocionalnosti, senzibilnosti in senzualnosti, na usmerjenosti k zadovoljevanju želje«. Od šestdesetih let 20. stoletja naprej se kaže prehajanje novega hedonizma v življenje samo in se tako ustvarja nov življenjski slog. Danes je v sodobnih zahodnih kulturah poudarek ne toliko na delu in proizvodnji, ki sta bila bistvena še v povojnem obdobju, ampak na potrošnji in prostem času, kar kaže na prehod od instrumentalne k ekspresivni obliki izražanja. (Šadl 1999, 231-232)

Razkrivanje lastnih čustev postaja očiten trend visoko modernih družb. Tudi v popularnih publikacijah in množičnih medijih se vedno več govori o čustvih. Zanimanje zanje je povezano z naraščajočim ukvarjanjem z jazom. Vse bolj se spodbuja izražanje čustev kot osnovne strategije samorazumevanja. (Šadl 1999, 229)

Zanimanje za čustva narašča tudi na znanstvenem področju. »Sociološko zanimanje za čustva se je v sredini sedemdesetih let dvajsetega stoletja pojavilo kot reakcija na »inflacijski kognitivizem« mikrosocioloških smeri in družbenih ved sploh« (Šadl 1999, 146). Kognitivistična usmerjenost je ob začetku osemdesetih let privedla do intelektualnega zastoja. Med drugim so se ponavljali isti znani splošni poudarki s pomočjo različnih empiričnih vsebin, kar je pritegovalo vse manj pozornosti in zanimanja. Tako se je pojavilo čustvo kot nov, zanimiv predmet proučevanja, kar je privedlo do uveljavitve nove vrste sociologije. (Šadl 1999, 146)

Sicer pa je moderna sociologija skozi zahodno intelektualno tradicijo predstavljala disciplino hladnega razuma. Iz razsvetljenske tradicije je prevzela načelo, po katerem mora razum (raziskovalec) obvladati in odstraniti čustva, kajti ta povzročajo vrsto omejitev v znanstvenem delovanju. V nadaljevanju bom omenila le nekaj sociologov in njihovih pogledov na čustva.

Sociolog M. Weber se je ukvarjal z birokratskimi organizacijami in trdil, da se »narava birokracije razvija toliko bolj popolno, kolikor bolj je birokracija »dehumanizirana«, kolikor bolj uspešno odstranjuje iz uradnega poslovanja ljubezen, sovraštvo in vse docela osebne, iracionalne in emocionalne elemente, ki uhajajo preračunljivosti« (Weber 1952, 215-216 v Šadl 1999, 90-91). Racionalno delovanje birokratov pomeni delovanje na osnovi uradnih dolžnosti, ki jih določajo pravila, povezana z njihovimi vlogami. Weber afektivno delovanje umešča v sfero impulzivnega obnašanja, čustva pa med preddružbene (nenaučene in nevzgojiljive) biološke pojave. (Šadl 1999, 91-94)

E. Durkheim je družbo imenoval »emocionalno osnovan kompleks s svojo lastno kolektivno zavestjo« (Šadl 1999, 101). Kolektivna ali družbena čustva imajo integrativno funkcijo in nastopajo kot oblika konstrukcije družbene realnosti ter kot del kolektivne zavesti, ki je »celota prepričanj in občutkov, ki so skupni povprečnemu pripadniku ene in iste družbe« (Jogan 1978, 40 v Šadl 1999, 97). Sicer pa Durkheim razlikuje med dvema sentimentoma:

- individualna čustva (posameznika povezujejo z drugimi posamezniki; sem prištevamo spoštovanje, naklonjenost, strah),
- kolektivna ali družbena čustva (posameznika povezujejo z družbeno skupino kot celoto; sem spadajo sentimente do plemena, družine, mesta). (Šadl 1999, 97)

Same temelje sociologije čustev je postavil že klasični sociolog G. Simmel. Čustva obravnava kot elemente povezovanja. R. Rizman (1993, 92 v Šadl 1999, 102) ugotavlja, da je »ključno stališče, s katerim stoji in pade sociologija, po Simmlu to, da človeka v vsem njegovem delovanju določa okoliščina, da živi v interakciji z drugimi ljudmi«. Čustva so po Simmlu produkti specifičnih družbenih interakcij. Emocionalne vezi med člani skupine predstavljajo osnovno konstrukcijo družbenega sveta, ustvarjajo solidarnost skupine in jo notranje stabilizirajo. Simmel poudarja pomen zvestobe in trdi, da obstoj družbe brez nje ni mogoč, saj je usmerjena k ohranjanju družbenega odnosa. Pomembnost posveča tudi hvaležnosti, ki po njegovem mnenju dopolnjuje pravni red. (Šadl 1999, 102-108)

F. Nietzsche pa je presegel tradicionalni razcep med intelektom in čustvi in slednja postavil kot osnovo vsega človeškega spoznanja. Nietzsche namreč nasprotuje prepričanju, da mora imeti razum dominantno vlogo. (Šadl 1999, 22)

3 TEORIJE O ČUSTVIH

»Čustva se konstituira na podlagi interakcije štirih podsistemov: organizma, osebnosti, kulture in družbene strukture« (Šadl 1999, 149). Zato jih lahko proučujemo na različne načine: fiziološko (čustva na ravni organizma), psihološko (vloga osebnosti) in sociološko (upoštevanje kulture in družbene strukture). Gre za prepletanje naučenih in nenaučenih procesov oziroma za medsebojno delovanje družbenih, bioloških in psiholoških procesov.

3.1 Strokovne teorije o čustvih

V okviru začetnih teorij čustev razlikujemo fiziološke in nevrološke, funkcionalne, kognitivne in socialne teorije čustev. (Smrtnik Vitulić 2007, 9)

3.1.1 Fiziološke in nevrološke teorije čustev

Po fizioloških teorijah o čustvih, ki jim rečemo tudi tradicionalne teorije o čustvih, čustva predstavljajo notranji občutek. Zagovorniki teorije dojemajo čustva kot univerzalna in prirojena vsem ljudem. Tradicionalna teorija se ukvarja tudi z razlago genetskih osnov čustev; skuša pojasniti, kakšno nalogo imajo dedna čustva v razvoju človeštva in družbenih interakcijah; ukvarja pa se tudi z ugotavljanjem katera čustva so skupna določenim skupinam ljudi. (Lupton 1998, 10-11)

Zagovorniki te teorije dojemajo čustvena stanja kot telesne odzive na določen dražljaj, kot na primer »beg ali boj« odziv na situacijo, ki nam povzroča strah. Tu je čustvo enako telesnemu občutku. Teoretiki trdijo, da nekdo postane jezen, ko se odzove na situacijo, ki od njega zahteva jezo. Ti telesni občutki, ki jih povzročijo čustva, niso nadzorovani, tudi če so izvedeni v zavestnem stanju. P. Wingate ugotavlja, da »civilizacija zahteva samokontrolo in samokontrola je naučiti se ne ravnati tako, kot nam narekujejo čustva...Človek se v večji meri lahko nauči, da ne udari na nos nekoga vsakič, ko je jezen, vendar ne more ustaviti bitja svojega pulza ali drugih notranjih prilagajanj katerih se niti ne zaveda« (Wingate 1988, 166 v Lupton 1998, 11).

Teoretiki trdijo, da so ljudem nekatera čustva prirojena. Vendar dopuščajo možnost, da skozi proces socializacije ljudje spremenijo doživljanje čustev, na kar vplivata kultura in družba.

Čeprav se čustva lahko razlikujejo od kulture do kulture, to zagovornikov fiziološke teorije ne odmika od dejstva, da se ljudje z določenimi čustvi že rodimo. Menijo, da so čustva »postavljena« v posameznika, gensko določena in zato dedna in ne naučena. (Lupton 1998, 10-11)

Zagovorniki te teorije obravnavajo čustva kot del živalske zapuščine v razvoju človeka. Darwinova teorija čustev emocije opisuje kot skupne ljudem in živalim in temelji na prirojenih impulzih. C. Darwin je trdil, da so čustva bistvenega pomena za preživetje, tako za konstituiranje odzivov na grožnje in nevarnosti v danem okolju kot tudi za bodoča dejanja ali namene. (Lupton 1998, 11) Darwin je menil, da je večina izraznih gibov ostanek praktičnih gibov, ki so najprej služili za doseganje praktičnih ciljev, nato pa so skozi evolucijo postali avtomatične navade, ki naj bi se celo dedovale. Glede vprašanja prirojenih ali naučenih čustvenih izrazov je Darwin menil, da so mnogi čustveni izrazi prirojeni, nekateri pa so tudi naučeni. Po njegovem mnenju so prirojeni tisti emocionalni izrazi, ki izpolnjujejo naslednje kriterije:

- »Pojavljajo se v podobni obliki pri številnih nižjih živalih«
- »Pri majhnih otrocih se kažejo enako kot pri odraslih«
- »Enaki so tudi pri osebah, ki so slepe od rojstva«
- »V podobnih oblikah jih najdemo pri različnih rasah in kulturah«.

(Lamovec 1991, 11-12)

Nevrofiziološki pristop je prevzel biološko perspektivo in se je osredotočil na mikroraven človeške anatomije. Nevrofiziološki pristop se osredotoča na delovanje možganov, poseben poudarek pa namenja ugotavljanju delovanja bioloških faktorjev, ki se nanašajo na fiziološke odzive pri ljudeh. (Lupton 1998, 11-12).

Sklenemo lahko torej, da sta po fizioloških in nevroloških teorijah izvor in sestava čustev v »fizioloških spremembah organizma in v prepoznavnih medmožganskih povezavah, ki se v posamezniku sprožijo ob določenih dražljajih« (Smrtnik Vitulić 2007, 9). Zagovorniki teh teorij, med katere lahko kot pomembna predstavnika štejemo tudi J. E. LeDoux in J. Pankseppa, so se ukvarjali tudi z vprašanjem »Kateri fiziološki procesi in možganske strukture so odločilni za nastanek čustev?«. (Smrtnik Vitulić 2007, 9)

Za nastanek in uravnavanje čustev sta pomembna tako centralni kot avtonomni živčni sistem. Centralni živčni sistem je sestavljen iz velikih, srednjih in malih možganov ter hrbtenjače. Avtonomni živčni sistem je sestavljen iz živcev zunaj centralnega živčnega sistema. Delimo ga na simpatični in parasimpatični avtonomni živčni sistem. Simpatični sistem skrbi predvsem za mobilizacijo energije in za pripravljenost organizma na soočanje z nevarnostjo (na primer pospešeno bitje srca in dihanja, povečano znojenje, razširitev zenic itd.). Parasimpatični živčni sistem, ki je komplementaren simpatičnemu, pa skrbi za upočasnjene telesne odzive, ki nastanejo med počitkom in sproščenostjo. Skrbi za vsakodnevne procese, kot so denimo prebava hrane in drugi okrepitevni procesi telesa. (Kristančič 2002, 31)

Med najpomembnejšimi predeli, ki so udeleženi pri procesu nastajanja čustev, sta hipotalamus in limbični sistem. Hipotalamus je najstarejši in najosnovnejši del možganov in ga sestavlja majhna skupina nevronov. Vsa področja, ki so povezana s hipotalamusom, so odgovorna za doživljanje in izražanje čustev. (Woolfolk 2002 v Smrtnik Vitulić 2007, 16) Limbični sistem pa nadzoruje delovanje avtonomnega živčnega sistema in tudi hormonsko sestavo telesa. LeDoux (1989 v Smrtnik Vitulić 2007, 16) je ugotovil, da del limbičnega sistema sestavlja amigdala, ki naj bi bila center čustvenega delovanja v možganih. Sestavljata jo dva kot mandelj velika skupka celic, ki sta med seboj povezana. Ti jedri naj bi bili namenjeni zaznavanju in predelavi čustvenih informacij ter ustreznemu odzivu v določeni situaciji, predvsem v prepoznavanju pomembne in ogrožujoče situacije. (Smrtnik Vitulić 2007, 16)

3.1.2 Funkcionalne teorije čustev

Zagovorniki funkcionalnih teorij obravnavajo čustva kot prirojene programe, ki so se oblikovali med evolucijo. Po mnenju zagovornikov funkcionalne teorije čustev lahko posamezniki doživljajo določena čustva tudi brez vključenosti kognitivnih procesov. Čustva predstavljajo izraze obraza in motorično dejavnost, ki spremljajo fiziološke spremembe. Telesni izrazi čustev v določeni situaciji so zadosten dokaz, da posameznik čustvo tudi doživlja. (Smrtnik Vitulić 2007, 10)

Zagovorniki sodobne funkcionalne teorije čustev se zanimajo za posamezne emocije in poskušajo določiti število temeljnih oziroma primarnih emocij, ki naj bi bile osnova vsem ostalim čustvom. Posebno pozornost namenjajo izrazu obraza. »Emocije obravnavajo kot enovit pojav, ki že ob svojem nastanku tvori nerazdružljivo celoto, ob tem upoštevajo tudi

povezavo emocij z ostalimi psihičnimi procesi, med katerimi sta najpomembnejša motivacija in kognicija, kot tudi s celokupno osebnostjo« (Lamovec 1991, 79).

3.1.3 Kognitivne teorije čustev

Kognitivna teorija razume čustva kot kompleksne psihofiziološke pojave. Ti se spreminjajo glede na odnos med posameznikom in družbo, okoljem. Kognitivna teorija posveča posebno pozornost posameznikovemu ovrednotenju trenutnega dogajanja, ki je pogoj za sprožanje individualnih čustev. (Lazarus 1991; Milivojević 1999; Oatley in Jenkins 2002 v Smrtnik Vitulić 2007, 9) Zagovorniki kognitivnih teorij trdijo tudi, da so čustva »zapleteni procesi, ki vključujejo kognitivne procese, značilne fiziološke spremembe, telesne izraze in dejavnost ali potrebo po delovanju« (Oatley in Jenkins 2002 v Smrtnik Vitulić 2007, 10). Po Oatley in Jenkins (2002 v Smrtnik Vitulić 2007, 25) naj bi se čustva v posamezniku sprožala le tedaj, kadar zaznane dražljaje kognitivno oceni kot zanj pomembne.

Zagovorniki kognitivne teorije trdijo, da imajo čustva svoj izvor v telesu oziroma biologiji, vendar menijo, da je čustveno vedenje posredovano skozi sodbo in oceno dogodka. Ko smo v določenem čustvenem stanju, se ljudje opiramo na telesne občutke. Pristop kognitivne teorije gradi na trditvah W. Jamesa, da čustvo doživljamo, ko zaznamo fiziološke spremembe, ki potekajo v telesu, kot odziv na nek dogodek, ki smo ga kognitivno ocenili kot za nas pomembnega. Telesni odziv je predhoden čustvu in je odvisen od naše ocene, ki jo pripišemo določeni situaciji. (Lupton 1998, 13) V primeru strahu nas v bistvu ne prestraši dejanski dogodek, ampak strah izhaja iz fizioloških sprememb, ki so posledica dogodka. Brez teh fizioloških sprememb ne bi čutili nobenega čustva. Torej najprej nastanejo fiziološke spremembe šele nato čustvo. Znani citat Jamesa se glasi »Ne jočemo zato, ker čutimo žalost; žalost čutimo zato, ker jočemo« (Hayes in Orrell 1998, 122).

Kognitivna teorija še vedno pojmuje čustva kot notranje pojave, vendar naredi korak naprej k družbenim procesom. Še posebno je osredotočena na odnos med zavestno ocenitvijo dogodka in telesnimi odzivi pri razpoznavanju in označevanju čustvenih stanj. (Lupton 1998, 38) Telesni odzivi, ki so posledica ocenjevanja dogodka, so po mnenju teoretikov kognitivne teorije splošno gledano fiksni in univerzalni med kulturami in časovno; spreminja se le interpretacija konteksta. (Lupton 1998, 13)

3.1.4 Socialne teorije čustev

Socialne teorije čustev poudarjajo družbeni izvor čustev. Med najpomembnejše zagovornike tovrstnih teorij uvrščamo Averill-a. Po avtorju so čustva »družbeno skonstruirane tvorbe« (Smrtnik Vitulić 2007, 9). Socialni dejavniki so tisti, ki vodijo poimenovanje, interpretacijo in predelavo čustev.

V okviru socialnih teorij čustev so čustva družbeno-kulturne konstrukcije. Družbena konstrukcija čustev pomeni, da čustva vedno doživljamo, razumemo in poimenujemo skozi družbene in kulturne procese. Teoretiki omenjene teorije trdijo, da je izražanje čustev v veliki meri naučeno in ne prirojeno. Zanimajo se za načine, kako so norme in družbena pričakovanja glede čustev oblikovana, proizvedena in kako delujejo v družbeno-kulturnih okvirih. (Lupton 1998, 15)

»Šibkejša« ali manj relativistična teza omenjene teorije trdi, da obstaja določen omejen razpon naravnih čustvenih odzivov, ki so nam biološko dani in ki so neodvisni od družbeno-kulturnih vplivov in učenja. Predstavnik »šibkejše« teorije čustev kot družbenih konstrukcij je T. Kemper. V svoji raziskavi je omenil štiri primarna čustva: jezo, strah, žalost in veselje. Kemper (1987 v Lupton 1998, 15) ugotavlja, da so ta čustva univerzalna in da pripadajo vsem ljudem ter da se pokažejo že zelo zgodaj, tako rekoč v otroštvu. Čustva krivde, sramu, ponosa, ljubezni, nostalgije itd. pa opisuje kot sekundarna čustva, ki jih pridobimo skozi proces socializacije. Kemper trdi, da se v procesu socializacije skozi primarna čustva oblikujejo sekundarna. (Lupton 1998, 15)

»Močnejša« teorija družbene konstrukcije čustev pa zagovarja trditev, da je čustvo zgolj družbeno-kulturni proizvod, ki se ga v celoti naučimo skozi socializacijo in s pomočjo kulture. Čustva so po tej tezi medosebna in konstruirana v odnosih med ljudmi. C. Lutz (1985, 65 v Lupton 1998, 16) opiše čustva kot »kulturno konstruirane sodbe, ki so vidiki kulturnega sistema pomenov, ki jih ljudje uporabljajo, ko poskušajo razumeti dogodke v katerih se znajdejo«. Čustva so razumljena kot dinamična in spremenljiva glede na zgodovinski, družben in političen kontekst. Predstavnik »močnejše« teorije čustev kot družbenih konstrukcij je R. Harre', ki ugotavlja, da čustvo »ne obstaja«, da obstajajo le različni načini čustvenega delovanja in občutenja čustev. Harre' trdi tudi, da ljudje ne občutimo spontano

določenega čustva. Dodaja, da posameznik »dela« čustvo in ne da »ima« čustvo. (Lupton 1998, 16)

Tudi antropologi so zagovorniki »močnejše« teorije čustev kot družbenih konstrukcij. Ugotavljali so medkulturne razlike v čustvenem doživljanju in izražanju in skušali dokazati ne-univerzalnost čustev. Trdijo, da so čustva razumljena na različne načine v različnih kulturah. (Lupton 1998, 16-17)

3.2 Nestrokovne teorije o čustvih

Laično, nestrokovno teorijo lahko definiramo kot skupek verovanj, ki se nanašajo na določen objekt v družbenem svetu. Nestrokovne teorije vključujejo različna verovanja in ta verovanja se morajo skladati s kulturnimi normami. Znanje o čustvih pridobimo iz naših lastnih izkušenj, iz odzivov drugih nanje, iz opazovanja drugih pri čustvenem doživljanju in izražanju, iz čustvenih zgodb, ki se pojavljajo v romanih in filmih itd. Ko posamezniki v okviru nestrokovnih teorij interpretirajo, sodijo ali napovedujejo emocionalno doživljanje, je spol osebe bistveni element. Družbene norme v zahodnih družbah določajo, da morajo biti ženske skrbne in ljubeče do drugih, da se zanimajo za medsebojne odnose, skratka, da izvajajo tisto družbeno vlogo, ki vključuje ekspresivno in pasivno naravnost. Od moških se pa pričakuje, da so aktivni in racionalni, da dajejo prednost neosebnim ciljem in da so zmožni obvladovati svoj svet, torej, da izvajajo instrumentalno, aktivno družbeno vlogo. (Zammuner 2000, 48-49)

V. L. Zammuner je v svoji raziskavi ugotovila, da mladi odrasli oblikujejo veliko nestrokovnih teorij o stereotipnem čustvovanju, ki naj bi bilo primerno v določenih situacijah. Moški in ženske verjamejo v podobne nestrokovne teorije o izražanju čustev. Ugotovila je tudi, da je večina sodelujočih v raziskavi verjela, da sta racionalno odzivanje na čustva in nadzor nad njimi bolj primerni obliki izražanja kot pa nekontrolirano izražanje čustev. Čustvenost je veljala kot nekaj bolj dopustnega za ženske kot za moške. Mnenje sodelujočih lahko razložimo z družbenimi pravili, po katerih se od žensk pričakuje, da so nežne in da premislijo, kako se bodo odzvale na določeno čustveno situacijo, od moških pa, da se kontrolirajo in da so manj emocionalni, kot so v resnici. (Zammuner 2000, 53-63)

D. Lupton je izvedla podobno raziskavo na vzorcu z enainštiridesetimi intervjuvanci. Ugotovila je, da so udeleženci zagovarjali idejo, da moramo pozitivna čustva odprto izražati in jih ne potlačiti, negativna čustva pa moramo nadzorovati, saj je izražanje le-teh neprimerno in lahko povzroča bolečino ljudem, proti katerim so negativna čustva usmerjena. Prevelik nadzor nad čustvi so udeleženci označili kot potencialno uničujoč in neiskren pristop. Glede doživljanja in izražanja čustev glede na spol pa so se na splošno strinjali, da so moški in ženske deležni različne vzgoje na emocionalnem področju in da se morajo moški naučiti bolj odprtega izražanja nežnih in ranljivih čustev. (Lupton 1998, 70)

Raziskavo iz podobnega področja je opravila tudi Lutz (1990 v Lupton 1998, 126) v kateri je ugotavljala nadzorovanje čustev pri ameriških moških in ženskah. Ugotovila je, da so ženske več kot dvakrat pogosteje govorile o nadzoru nad čustvi kot moški. Lutz to razlaga z negativnimi pomeni, ki so povezani z izgubo nadzora nad čustvi in ženskostjo. Ženske tako dojemajo svoj spol kot bolj dovzeten za izgubo nadzora nad svojimi čustvi in posledično velja predpostavka, da potrebujejo ženske večji zavestni nadzor nad svojimi čustvi v primerjavi z moškimi. (Lupton 1998, 126)

3.3 Konstrukti o čustvih

Naša pojmovanja o čustvih so posledica antičnih, srednjeveških, renesančnih in modernih pogledov na te pojave. Pogledi se razlikujejo tudi glede na kulturno, religiozno, etnično in razredno pripadnost. Kljub tem razlikam, pa so se v zahodnih družbah oblikovali predsodki, ki so še danes tako razširjeni, da jim lahko rečemo miti ali konstrukti o čustvih. Podrobneje bom omenila konstrukt o čustvih kot ženskih lastnostih, ki pomembno vpliva na družbena pričakovanja v zvezi s čustvovanjem moških in žensk.

3.3.1 Konstrukt o čustvih kot ženskih lastnostih

Skozi celotno zahodno intelektualno tradicijo so čustva veljala kot nekaj, kar je podrejeno razumu. Tradicionalna miselnost je imela čustveno in telesno stran posameznika za nekaj manjvrednega. Veljalo je prepričanje, ki je povezovalo čustveno stran z ženskim spolom in razumsko stran z moškim spolom. Tako so se oblikovali različni miti ali konstrukti o čustvih, ki so v družbi prisotni še dandanes.

Platon je predstavil idejo racionalne duše, ki vsebuje idejo moške prevlade nad ženskami. Platon pravi, da »ko duša presega materijo, mora nujno preseči tudi žensko; kar je žensko, je po svoji naravi drugotno in manjvredno« (L. Irigaray po Heckman 1994, 54 v Šadl 1999, 70). Tako so judovski in krščanski misleci prevzeli idejo o podrejenosti neracionalnih delov duše racionalni, aktivni, misleči duši in s tem opravičevali vladanje nad ženskami.

Podobno kot Platon je tudi Filon razlagal, da je duša razdeljena na superiorni razum in inferiorne čutne zaznave. Čustva so »po naravi ženska«. S takšnim pojmovanjem postane ženska simbol neracionalnih in nižjih vidikov človeškega vedenja. Filon trdi, da »tako kot je razum nadrejen čutom, je moški nadrejen ženski« (Šadl 1999, 70). Njegova razlaga je imela močan vpliv na poznejše povezovanje podrejenosti žensk in njihove dozdevne manjše racionalnosti in na razumevanje povezave med razumom in spolom nasploh. (Šadl 1999, 71)

Avguštin je predstavil podrejenost žensk z drugega vidika. Zagovarjal je idejo o duhovni enakosti, tj. enakosti v duhu in razumu, za oba spola. Zato je nasprotoval predstavam o manjši racionalnosti žensk. Menil je, da so ženske telesne značilnosti tiste, ki žensko določajo kot inferiorno moškemu. Podobno je razmišljal tudi T. Akvinski. Trdil je, da je nesposobnost žensk, da bi dosegale moško racionalnost, določena z njihovo biologijo (reprodukcijo). Ženske je označil kot razumsko nestabilne, zlahka vodljive in sposobne hitro slediti svojim strastem. (Šadl 1999, 71)

R. Descartes je zagovarjal spolno delitev duševnega dela in ženskam pripisal odgovornost za področje čutnega. Če hoče moški izvajati višjo obliko razuma, se mora znebiti »mehkih« čustev, ki mu jih bo ohranila ženska. (Šadl 1999, 72)

J. J. Rousseau in I. Kant sta zagovarjala tezo, da sta moški in ženski duh v komplementarnem odnosu. Ženskam pripisujeta manko sposobnosti racionalnega in abstraktnega mišljenja; pravita pa, da razpolagajo z lastnostmi, kot so okus, senzibilnost in praktični občutek. (Šadl 1999, 73)

Pri G. W. F. Heglu pa je razlikovanje med razumom in čustvi, med moškim in ženskim, vpet v razlikovanje med javnim in zasebnim. Trdi, da moška zavest bolj ustreza širši družbi, žensko zavest pa povezuje z družino. (Šadl 1999, 73)

Že od zgodnjih začetkov zahodne filozofije nas spremlja ideja, ki vključuje predstavo o razumskem moškem in čustveni ženski. Ženska je tu definirana kot »pomankljiv (neuspel)

moški (»minus moški«), kot tisto, kar razum presega, izključuje in nadvladuje« (Šadl 1999, 69). Lutz (1988 v Šadl 1999, 69) ugotavlja, da je čustvena ženska označena kot šibka, ranljiva, krhka in obenem kot močna, kaotična, nepredvidljiva, neobvladljiva in zato nevarna. Gre za protislovje, ki je nastalo iz zgodovinskega povezovanja čustev in žensk.

V zahodnih družbah prevladuje stereotipno mnenje, da so ženske bolj čustvene od moških. »Stereotip čustvenih žensk in racionalnih moških se je še bolj utrdil z naraščanjem spolne segregacije v javni in zasebni sferi, ki je spremljala industrializacijo zahodnih družb od sredine devetnajstega stoletja naprej« (Fischer in Manstead 2000, 71). Stereotip čustvenih žensk in racionalnih moških temelji na ideji, da sta čustvenost in čustveno izražanje bistveni razliki med spoloma. Ženskost in ženske vloge so povezane s sposobnostjo izražanja čustev do drugih in empatije, medtem ko je moškost in moška vloga povezana s sposobnostjo nadzorovanja in preseganja lastnih emocij.

4 ČUSTVA IN SPOL

Koncept čustev in čustvenosti je drugače povezan z moškimi kot pa z ženskami. Družbena pričakovanja v zvezi s čustvovanjem in izražanjem čustev pri moških in ženskah so različna. Od moških se pričakuje, da so zmožni racionalne presoje in da ne podležejo emocionalnim vplivom, da so manj čustveni kot so v resnici in da svoja čustva nadzorujejo. Od žensk se pa pričakuje, da so vedno ljubeče, prijazne, nežne, pozorne na svoja čustva in na čustva drugih in da ne izražajo negativnih čustev, na primer jeze. Vedenje, ki ni v okviru družbenih pričakovanj, je lahko definirano kot motnja in poimenovano kot odklonsko vedenje.

4.1 Družbene vloge

Družbena vloga je »vzorec vedenj, stališč, idej, interesov in motivov, ki jih člani neke skupnosti pričakujejo od posameznika, ki opravlja določeno funkcijo ali zavzema določen položaj v tej skupnosti« (Musek 1997, 73). Družbena vloga zajema tudi lastnosti, ki naj bi bile tipično značilne za določen položaj, na primer za spol, starost itd.

Vsak posameznik združuje v sebi veliko število vlog, na primer vloge v družini, vloge na delovnem mestu itd. Družba je pravzaprav mreža različnih vlog, funkcij in odnosov. Lahko rečemo, da vloge v družbi že obstajajo, mi jih moramo le sprejeti. Gre pa tu za učenje, kjer se posameznik že od rojstva uči določenih nalog, funkcij in vedenja, ki ga pripravljajo na to, da bo »igral« določeno družbeno vlogo. Družbene vloge se razlikujejo glede na spol, starost, družinski položaj, poklic itd., zato se v družbi na primer pričakuje, da se bodo ženske obnašale drugače kot moški, otroci drugače kot odrasli itd. »Nekateri znanstveniki so zato preprosto menili, da osebnost posameznika v celoti skoraj ni kaj drugega kot skupek socialnih vlog, ki se jih le-ta nauči in jih prevzame pod vplivom družbenega okolja« (Musek 1997, 14). Posameznik je neke vrste igralec, vendar gre tu bolj za poistovetenje. »Mi svojih vlog ne »igramo«, mi smo svoje vloge« (Musek 1997, 14). Drugi znanstveniki so tako pojmovanje zavrnil, saj trdijo, da se v življenju najdemo tudi v novih situacijah, za katere ni mogoče predvideti obnašanja na podlagi družbene vloge. Posameznik izbira med različnimi vlogami, jih povezuje med seboj in ustvarja nove. (Musek 1997, 14)

Družbene norme vplivajo na interpretacijo, izražanje in vzbujanje čustev s tem, da opredeljujejo, katera čustva so v dani situaciji primerna in zaželena in katera ne. Procese

interpretacije čustev in njihovo doživljanje ter izražanje v veliki meri torej določa kultura s svojimi pravili glede čustvovanja. Kot ugotavlja A. R. Hochschild (1975, 290 v Šadl 1999, 156), vstopajo ljudje v proces urejanja lastnih čustev, pri čemer si prizadevajo vzbuditi tista čustva, za katere menijo, da jih morajo občutiti: »ta kontinuirana »socializacija« občutij pomeni družbeni nadzor nad čustvi«.

O vsebini spolnih vlog v družbi je moč sklepati iz splošno sprejetih družbenih stereotipov o spolih. Spolni stereotipi zajemajo pripisovanje lastnosti moškim in ženskam. Eden najbolj razširjenih stereotipov, ki sem ga omenila v poglavju »Konstrukt o čustvih kot ženskih lastnostih«, zajema predstave o čustvenih ženskah in nečustvenih moških. Po predstavah omenjenega stereotipa naj bi bile ženske v primerjavi z moškimi bolj čustvene in nezmožne racionalnega razmišljanja. Stereotipi imajo močno kognitivno sestavino in jih lahko definiramo kot »vztrajna verovanja o duševnih značilnostih in vedenju posameznih skupin« (Musek in Pečjak 2001, 256). S. A. Shields (2002, 3) dodaja, da je stereotip lahko »tako močan, da služi kot poglavitno organizacijsko načelo za ostala, s tem povezana, verovanja«. Stereotipno mišljenje o ženski v zahodnih družbah je, da je bolj čustvena od moškega, da je bolj sposobna izražati pozitivna čustva, da je skrbna in nežna. Ženskam je tudi pripisano, da so mehke, občutljive in nestanovitne, kar jim pa otežuje doseganje želenih ciljev, na primer pri poklicni karieri. (Hayes in Orrell 1998, 349)

Ta stereotipna prepričanja o spolnih razlikah predstavljajo družbeno naučena pravila o tem, kako moški in ženske ocenjujejo zanje pomembne situacije, kako se obnašajo in kako interpretirajo telesne znake oziroma vedenje drugih oseb. (Alexander in Wood 2000, 192)

Pričakovanje glede primerne čustvenega vedenja moški in ženske ponotranjijo kot del samokoncepta in osebnosti. S procesom socializacije in z igranjem tipičnih spolnih vlog pridobijo tudi različna znanja in veščine. Starši, na primer, namenijo več smehljanja deklicam kot dečkom; dečkom dajejo igrače »za dečke« in jih oblačijo v modro, deklicam pa dajejo mehke igrače in roza obleke; spolu pa pripisujejo tudi različno vzgojo. (Hayes in Orrell 1998, 349-350) Takšni in podobni mehanizmi spolno določene socializacije opremijo moške in ženske, da delujejo v skladu s spolno vlogo znotraj družbe. (Alexander in Wood 2000, 192-193)

»Pravila določajo, da se vzdržujejo obstoječe kulturne norme, ki zajemajo tudi spolne vloge, vključno z neenako razporeditvijo moči in statusa med obema spoloma« (Brody 1999 v Brody

2000, 28). Socializacija dveh spolov, ki usmerja moške in ženske, da izražajo različna čustva, vzdržuje razlike v družbeni moči in statusu med obema spoloma. V medosebni interakciji so ženske bolj pripravljene pokazati svojo šibkost kot moški; posledično so moški v prednosti pri moči in nadzoru. Ženske se vzpodbuja, da izražajo določena čustva (kot na primer toplino, ranljivost itd.) in da ne izražajo drugih (na primer jeze in agresije). To pa povečuje možnosti, da postanejo ženske dobre v vlogi skrbnice otrok in družine. Čustva, ki jih družba vzpodbuja, da jih izražajo moški (na primer jeza), pa zagotavljajo, da bodo moški uspešno izpolnili vlogo tekmovalnega skrbnika s težnjo po individualnem dosežku, moči in statusu. (Brody 2000, 28)

»V zahodnih družbah veljajo emocionalno neekspresivne ženske pogosto še vedno za »neprave« ženske, medtem ko se »pravi« moški konstituirajo z zanikanjem in potlačevanjem čustev« (Šadl 1999, 208-209). A. Thoits ugotavlja, da družbena pričakovanja o primernem čustvovanju glede na spol igrajo zelo pomembno vlogo, tako da je lahko odklon od tega razumljen kot psihična motnja. (Thoits 1985, 224-225 v Šadl 1999, 209)

4.2 Razlike v čustvovanju med spoloma?

Kot smo predhodno že omenili, »predstave o »čustvenih ženskah« in »nečustvenih« moških predstavljajo enega najbolj razširjenih in pogostih stereotipov, ki pravi, da so ženske v primerjavi z moškimi bolj čustvene, bolj izpostavljene vplivom čustev in čustva težje skrivajo« (Šadl 1999, 205). A. Fischer (1993, 303 v Shields 2002, 10) je v svoji raziskavi o razlikah v čustvovanju med spoloma odkrila, da stereotip o čustveni ženski »pove več o zahodnih spolnih stereotipih kot o ženskih dejanskih čustvih«.

Pomembno je poudariti, da »med spoloma obstajajo razlike glede čustvovanja, vendar to niso razlike v čustvovanju« (Šadl 1999, 205). Ženske so v primerjavi z moškimi bolj pripravljene govoriti o svojih čustvih, jih bolj urejajo in jim namenjajo več pozornosti. Urejanje čustev vključuje vzpodbujanje, podporo in povečevanje statusa partnerja in drugih družinskih članov. Tovrstno delo čustev je oblika »nevidnega dela«, ki ravno tako kot gospodinjsko delo nima statusa pravega dela. »Ker se »upravlja«, dobro kontrolirano čustvo na zunaj kaže kot spontano čustvo, se namerno, zavestno urejanje čustev, ki ga zahteva dana situacija, pogosto zamenjuje z »neposrednim, spontanim čustvenim odzivanjem« ali s stanjem »biti pod vplivom čustev«« (Šadl 1999, 206).

Kako je prišlo do razlik glede čustvovanja med spoloma? Razlike glede čustvovanja moških in žensk so se močno utrdile v meščanski družbi, ki je razvila spolno delitev v družini in pri delu. Razcep med razumskim moškim in čustveno žensko se je poglobil na prehodu od renesanse k moderni kapitalistični družbeni ureditvi, ki je prostorsko delitev razuma in čustev med javnim in zasebnim področjem institucionalizirala z ločitvijo med ekonomijo in družino. Poglavitna lastnost delitve med javnim in zasebnim svetom je, da zasebno sfero označuje emocionalnost, javno sfero pa racionalnost. V meščanski družini postane izvajanje dejavnosti spolno specifično: »moški kot nosilec poklica, ekonomski oskrbovalec družine, ženska kot nosilka čustvenega družinskega življenja, gospodinja in vzgojiteljica otrok« (Šadl 1999, 207).

V moderni industrijski družbi so čustva in njihovo izražanje na delovnem mestu v javni sferi dela nezaželena. Zahteve po njihovi odstranitvi oziroma potlačitvi temeljijo na tradicionalnih predstavah o čustvih kot slepih, kaotičnih, disfunkcionalnih, iracionalnih pojmih, ki ovirajo (racionalno) delovanje. Potlačitev čustev naj bi omogočila nemoteno izvrševanje delovnih obveznosti in nalog. Od moških v javni sferi (dela) so pričakovali potlačitev in nadzor nad čustvi. Po drugi strani pa je bila ženskam v zasebni sferi (doma) dodeljena naloga in skrb za ustrezno čustveno atmosfero v družini. Ženske so tako z razvijanjem pozitivnih čustev in s predelovanjem negativnih čustev nadomestile primanjkljaje, ki so jih družinski člani doživljali v javnem svetu življenja. »Skratka, stereotipno povezovanje žensk s čustvenostjo in moških s čustveno hladnostjo je bilo zgodovinsko vezano s povezovanjem žensk z zasebnostjo in moških z javnostjo« (Šadl 1999, 207-208).

Razlike glede čustvovanja med spoloma so lahko tudi posledica statusa, ki ga posameznik zaseda v družbi. Moški še vedno zasedajo višje položaje kot ženske. (Whyte, 1978 v Alexander in Wood 2000, 191) Od posameznikov, ki zasedajo nižji status, se pričakuje izražanje pozitivnih čustev, s čimer vzpostavijo dobre odnose s tistimi, ki imajo družbeno moč.

V bistvu pa ženske po naravi niso nič bolj ali manj čustvene kot moški in čustev ne doživljajo bolj ali manj intenzivno. »Človeška zmožnost čustvovanja, izražanja in nadzorovanja čustev je biološko določena in zato univerzalna« (Šadl 1999, 209). Oba spola izhajata iz enakih potencialov emocionalnosti, vendar ju je zahodna kultura usmerila k različnemu upravljanju s čustvi. »Pod vplivom kulturnih zahtev, pričakovanj, spodbud in ne nazadnje tudi sankcij,

vpetih že v zgodnjo emocionalno socializacijo, so moški in ženske razvili različne stile čustvovanja» (Šadl 1999, 210).

Raziskava o doživljanju pozitivnih čustev med moškimi in ženskami v dveh različnih kulturah (Pakistan in Združene države Amerike) (Alexander, Chaudry in Najam 1999 v Alexander in Wood 2000, 201-202) je pokazala, da je čustveno življenje posameznikov odvisno tudi od kulture. V kolektivistični kulturi se od vseh posameznikov pričakuje, da bodo vzdrževali dobre odnose z drugimi in zato izražali pozitivna čustva. V individualistični kulturi pa se to pričakuje predvsem od žensk. Avtorji raziskave so ugotovili tudi povezavo med subjektivno izkušnjo in stereotipnim mišljenjem. Tiste ženske, ki so poročale, da verjamejo, da je tipična ženska bolj čustvena kot moški so tudi same kazale več znakov večjega čustvenega doživljanja, medtem ko so tisti moški, ki so verjeli, da je tipična ženska bolj čustvena od moškega, sami kazali manj čustvenega doživljanja. (Alexander in Wood 2000, 201-202)

»Razlike v čustvih ljudi, ki živijo v različnih kulturah, izhajajo iz razlik v razvoju nekaterih vidikov pojmovanja sebe« (Smrtnik Vitulić 2007, 22). Oatley in Jenkins ugotavljata, da ljudje, ki izhajajo iz kolektivistične kulture pojmujejo sebe kot »mi - jaz«. (Oatley in Jenkins 2002 v Smrtnik Vitulić 2007, 22) Tu se spodbuja povezanost posameznika z drugimi. V individualistični kulturi pa ljudje razvijajo »jaz« pojmovanje sebe. Tu se poudarja predvsem ločenost posameznika. Zato se v različnih kulturah drugače dojema in izraža čustva. Zanimiv primer je jeza, ki je v japonski kulturi razumljena kot čustvo neodvisnosti in samopotrjevanja, zato je ni primerno izražati, predvsem ne v krogu družine. V individualistični kulturi pa je jeza nekaj običajnega in jo zato ljudje po večini sprejemajo. (Smrtnik Vitulić 2007, 22)

4.3 Neenakost med spoloma

»Seksizem je oznaka za celoto prepričanj, stališč, vzorcev delovanj in praktičnih vsakdanjih delovanj, ki temeljijo na strogem ločevanju dejavnosti po spolu ter podeljujejo posameznikom posebne neenake lastnosti glede na spol« (Jogan 1992, 1141-1142 v Jogan 2001, 1).

Podrejenost ženske moškemu je v zgodovini stalnica. Tako J. Ciperle (Učiteljski tovariš 1883, 354 v Jogan 2001, 20) v razpravi »Ženska vzgoja« izrecno razpravlja o ponižnosti žensk in njihovi podrejenosti možu. Pravi: »Ženska, bodi ponižna! Ti rasteš in se krepiš le s svojim možem in ti padeš in se rušiš le s svojim možem. Ako on kaj velja, veljaš tudi ti kaj; njega

propad je tudi tvoj pogin. Zato bodi ponižna, spominjaj se svoje odvisnosti od njega; in uči ponižnosti tudi svoje hčere«. Matere so morale nastopati kot »pravilne« vzgojiteljice svojih sinov in hčerk, ki so morali biti vzgojeni tako, da so spoznali, kako morajo prilagodljivo delovati in spoštovati avtoriteto. (Jogan 2001, 61)

J. J. Rousseau je v Emilu (1762) podal nasvet:

Deklice morajo biti skrbne in pridne; to pa še ni vse; že zgodaj jih je treba začeti brzdati. Ta nesreča, če zanje to sploh je nesreča, je neločljivo povezana z njihovim spolom in če se je že bodo kdaj otresle, bodo zato trpele samo še večje zlo. Vse življenje se morajo podrežati nenehnemu in strogemu obvladovanju, ki ga zahteva spodobnost: najprej se morajo vaditi v omejevanju, v brzdanju svojih kapric, da bi se tako lažje podredile volji drugih in da bi jih pozneje to ne stalo preveč truda...Posledica tega, z navado pridobljenega omejevanja je ubogljivost, ki jo ženske potrebujejo vse življenje, saj so vedno podrežene bodisi moškemu, bodisi moškim sodbam in jim ni nikoli dovoljeno, da bi se povzdignile nad te sodbe...Vsak spol mora ohraniti značilno vedenje svojega spola; ob preveč popustljivem možu ženska zlahka postane predrzna... Prav zato, ker je vedenje ženske podrejeno javnemu mnenju, mora biti njena vera podrejena avtoriteti. Vsaka hči mora biti iste vere kot njena mati, vsaka žena pa mora biti iste vere kot njen mož...Ker niso sposobne razsojati same, morajo odločitev svojih očetov in mož sprejemati enako zaupljivo kot odločitev Cerkve (po Wollstonecraft 1993, 91-97 v Jogan 2001, 82).

Nekateri avtorji so skušali neenakost med spoloma prikazati na podlagi bioloških dejavnikov. A. Fouillee (v De Beauvoir 1999, 41) je poskušal žensko definirati na osnovi jajčeca, moškega pa na osnovi semenčice. Tako je skušal utemeljiti razliko med pasivnostjo, ki so jo pripisovali ženskam, in aktivnostjo, ki so jo pripisovali moškim. Jajčece naj bi bilo nepremično, zato pasivno, medtem ko semenčice opravljajo aktivno vlogo. To naj bi se odražalo tudi v samih lastnostih moških in žensk. Na vprašanje, ali lahko že sama fiziologija vpliva na (ne)enake možnosti za oba spola, S. De Beauvoir odgovarja, da ne moremo podati pozitivnega odgovora. Samo z biološkimi danostmi ne moremo pojasniti hierarhije spolov. (De Beauvoir 1999, 61)

Velik napredek, ki ga je prinesla psihoanaliza v primerjavi s psihofiziologijo, je pojmovanje, da ne obstaja objektivno telo, ampak telo kakršno ga doživlja subjekt. »Narava ne definira

ženske: ona sama se definira s tem, ko si v svojem čustvenem svetu po svoje prisvoji naravo« (De Beauvoir 1999, 67). Ženske torej ni mogoče pojmovati zgolj kot spolno določeno bitje. Med biološkimi, prirojenimi danostmi so pomembne le tiste, ki se oblikujejo tudi v zavesti ženske, ki je pa ne oblikuje njen spol, ampak je odsev družbe v kateri živi. (De Beauvoir 1999, 82)

De Beauvoir trdi, da je »temeljni razlog, zaradi katerega je ženska že od začetkov zgodovine zapisana domačemu delu in zaradi katerega ji je onemogočeno sodelovanje pri izgradnji sveta, (je) njena zaslužjenost z razmnoževalno funkcijo« (De Beauvoir 1999, 177).

»Nadoblast moža, očeta (kot kreatorja in vzdrževalca »svoje« družine) ni bila le zapovedana v naši kulturi v vsej preteklosti do sredine tega stoletja (20. stoletja – op. E. V.), temveč je bila tudi z vsemi razpoložljivimi sredstvi družbenega nadzora in prisile stalno praktično vzdrževana (od duhovne sfere do ekonomskih ukrepov)« (Jogan 1990, 7-8). Obnavljala se je pa tudi ženska »prava narava«, h kateri so sodile različne osebne lastnosti, pripisane ženskam, kot so na primer krotkost, ponižnost, discipliniranost, molčečnost, potrpežljivost, vdanost v usodo itd. Bila je določena takšna moralna drža žensk, ki je omogočala nemoteno izvajanje moči moškega v družini. (Jogan 1990, 8)

V zgodnjem kapitalizmu se je dokončno utrdila cepitev na moško in žensko sfero kot cepitev na področje dela in doma. V stopetdesetih letih se je utrdil ideal ženskosti: »angel doma«, ki je predstavljal deseksualizirano, nedolžno, pasivno in odvisno bitje, katerega glavna dolžnost je bila ohranjanje vrednot obstoječe družbe (na primer patriarhalne zakonske zveze in na njej temelječe družine). Ženska je imela v družini točno določeno mesto in je morala imeti posebne vrline kot so molčečnost, samozatajevanje, potrpljenje, samozaničevanje, samosovražnje itd. Te vrline so morale matere prenašati naprej na hčerke. Z vzgojo so se te lastnosti ponotranjale in postale vsakdanje, »naravne«. (Jogan 1990, 19-20)

Sam začetek uveljavljanja nadvlade moškega lahko povežemo s pojavom privatne lastnine, ko si je gospodar prilastil sužnje, zemljo in tudi žensko. »To je »svetovnozgodovinski poraz ženskega spola«« (De Beauvoir 1999, 83). Ena izmed razlag temelji na preobratu do katerega je prišlo zaradi izuma novih orodij, zaradi mehanizacije. Tako je problem ženske postal problem njene delovne sposobnosti. Vendar, zakaj bi morala privatna lastnina vplivati na zaslužnje ženske? Uveljavitev subjekta preko dela je omogočila, da se je le-ta počutil kot ustvarjalec, kot nosilec avtonomne aktivnosti. Vendar De Beauvoir zatrjuje, da uveljavitev

posameznika ne zadostuje za razlago lastnine in da iz privatne lastnine ni mogoče izpeljati zatiranja žensk. »Če bi bil izvorni človekov odnos do sebi podobnih zgolj prijateljski odnos, ne bi bilo mogoče pojasniti nobenega zaslužnjanja: ta pojav je posledica imperializma človeške zavesti, ki skuša svojo suverenost objektivno udejanjiti« (De Beauvoir 1999, 87).

De Beauvoir utemeljuje začetke hierarhije med spoloma kot soočenje dveh kategorij ljudi, kjer vsaka kategorija skuša drugi vsiliti svojo suverenost. V takem odnosu se vzpostavi recipročno razmerje in če je ena privilegirana, prevlada nad drugo in si prizadeva, da bi jo obdržala v stanju zatiranosti. Tako razume gospodovanje moškega nad žensko. A se sprašuje naprej: kakšen je bil privilegij, zaradi katerega je to željo uresničil? »Razlog je v tem, da človeštvo ni zgolj naravna vrsta: ne prizadeva si za to, da bi se ohranilo kakor vrsta; njegov namen ni stagnacija: stremljeva k lastnemu presežanju« (De Beauvoir 1999, 95). De Beauvoir razlaga moško nadvlado z aktivnostmi, ki jih moški izvaja in so nevarne. Moški je v preteklosti zastavljal lastno življenje. Tako je dokazal, da človeku življenje ne sme biti najvišja vrednota, ampak mora služiti nečemu pomembnejšemu od njega samega. Ženska pa je izključena iz vojaških odprav. Tudi družbene in ekonomske razmere primitivnih hord so privedle do premoči moških. Z izumom orodja se je življenje človeka spremenilo v aktivnost, ženska pa je ostala priklenjena na materinstvo. Moški je glede na svoje roke in predmete, ki jih je izdeloval, začel dobivati na moči. »Zmagoslavje patriarhata torej ni bilo naključje in tudi ne rezultat kake nasilne revolucije. Že od začetkov človeštva je moškim njihova biološka privilegirana omogočala, da so se samo oni lahko uveljavili kot suvereni subjekti; temu privilegiju se niso nikoli odrekli« (De Beauvoir 1999, 97-111).

V 19. stoletju je bila ena izmed posledic industrijske revolucije vključitev žensk v proizvodno delo zunaj doma. Ko so v tovarne uvedli stroje, so moški oziroma možje pričeli opravljati lažja in nekvalificirana dela, mezde so padle in marsikateri ni več mogel preživljati svoje družine. Tako so se pričeli v tovarnah zaposlovati tudi ženske in otroci. Lastniki - kapitalisti so jih za isto delo manj plačali. Moški mezdni delavci so ženske videli kot nevarne tekmice, ki jim jemljejo delovna mesta - še toliko bolj, ker so delale za nizke plače. Vendar so bile v to prisiljene, saj drugače ne bi mogle preživeti družine. Kljub težavni situaciji je ta preobrat najvažnejši v ženskem življenju: »stopila je iz tesnega ozračja štirih sten v družabno produkcijo, v javnost« (Vode 1998, 119).

V 19. in v začetku 20. stoletja so se uveljavile tudi razlage, ki so zagovarjale nesmiselnost vključevanja žensk v izobraževalne procese. (Nordenboos 1995, 4-6 v Jogan 2001, 93) Posledice izobraževanja naj bi bile pogubne za žensko. V tej luči so izpostavljali predvsem manjšo razvitost ženskega telesa, nezmožnost abstraktnega mišljenja zaradi pretirane čustvenosti, škodljivost za žensko zdravje nasploh, še posebno za njene reproduktivne zmogljivosti. Bolj kot so ženske vstopale v znanost, bolj so te razlage ponikale. Vendar še vedno, tudi na koncu 20. stoletja, so (vsaj delno) prisotne različne oblike prikritega seksizma. (Jogan 2001, 93)

M. Jogan opozarja tudi na povezanost med spolno in socialno hierarhijo, kar je razvidno iz Tabele 4.1. Namen modela je pojasnjevanje temeljnih značilnosti vključevanja posameznikov različnega spola in različnega socialnega statusa v družbeno strukturo. (Jogan 1990, 38-39)

Tabela 4.1: Model povezanosti med hierarhijo po spolu in socialno hierarhijo

razpolaganje s pomembnimi viri	spolna hierarhija		socialna hierarhija	
	moški	ženska		
globalna družba	+	-	višji	(vladajoči)
	A	B	statusi	
družina	+	+		
globalna družba	-	-	nižji	(vladani)
	C	D	statusi	
družina	+	-		

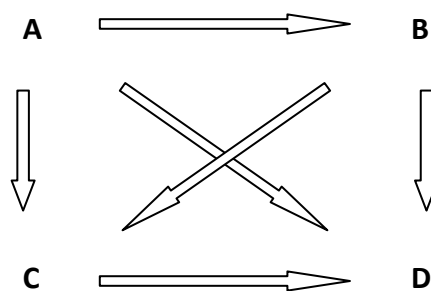
Vir: Jogan (1990, 38).

V polju A je vidno kopičenje pozitivnih prednostnih položajev za moške na vodilnem položaju. V polju D pa gre, nasprotno, za kopičenje negativnih depriviranih položajev pri ženskah. »Kakor gre za koncentracijo moči v polju A in z njo povezanih različnih sredstev za uresničevanje in ohranjanje te moči s pomočjo nadzora (kontrole) in represije, tako gre v polju D za kopičenje nemoči in prikrajšanosti, prisilnosti in podrejenosti« (Jogan 1990, 39). V polju B in C pa prihaja do delne prikrajšanosti. V primeru B gre za prikrajšanost ob spolni osi, vendar je ta prikrajšanost delno popravljena s socialno privilegiranostjo. Ženskam iz vladajoče plasti na ravni družine omogoča delen umik iz vloge v družini: gospodinjska opravila in vzgojo otrok lahko opravlja najeta delovna sila iz nižjih socialnih plasti. Z delno prikrajšanostjo žensk višjih družbenih položajev lahko pojasnimo različne vrednotne

orientacije v boju za emancipacijo žensk. Konec 19. stoletja so delavke iz nižjih razredov zahtevale enako plačilo za enako delo, saj so že množično delale, ženske višjih razredov pa so zahtevale pravico do dela, predvsem do tistih del, ki so bila povezana z izobrazbo in višjo stopnjo odgovornosti. V polju C pa je socialna prikrajšanost moškega olajšana z oblastjo nad žensko v družini. Moška oblast omogoča prednosti, ki nadomeščajo primanjkljaj v socialni moči na ravni globalne družbe. Moški je v družini še vedno »gospodar«, tudi če je v zunanjem svetu »hlapec«. »Vloga gospodarja mu je dodeljena s strani »javne« sfere, v »kulturi«, torej ni posledica njegovih osebnostnih lastnosti, temveč mora to družbeno vlogo uresničevati, ker je to njegova družbena odgovornost do funkcioniranja celote« (Jogan 1990, 40). Ravno to uresničevanje moške vloge omogoča nemoteno delovanje celotne reprodukcije integralne socialne hierarhije. (Jogan 1990, 39-41)

Tudi pravila čustvovanja so bila oblikovana glede na socialno neenakopravnost. Ob upoštevanju modela povezanosti hierarhije po spolu in socialne hierarhije lahko predpostavljamo, da so se pravila čustvovanja kopičila pri ženskah iz nižjih slojev. Tako so bile ženske iz nižjih razredov najbolj deprivilegirane in obremenjene. Ženske iz višjih slojev so razpolagale z večjo možnostjo širšega razpona emocionalnih izražanj kot ženske iz nižjih slojev. Najmanj represivna pravila čustvovanja so se nanašala na moške iz višjih slojev. (Jogan 1990 v Šadl 1999, 136-137)

Preglednica 4.1: Linije dominacije

Vir: Jogan (1990, 42).

Glede na pripadnost spolu in socialnemu položaju se lahko določijo tudi linije gospodovanja na podlagi katerih se ustvarjajo neenakosti (glej Preglednico 4.1). Iz polja A odteka tri linije

dominacije kar omogoča vseobsežno gospodovanje. Iz polja B odtekata dve liniji dominacije, iz polja C pa ena. V polju D se nakopičijo vse linije gospodovanja. Ženske v polju D nastopajo kot poslušni posamezniki, ki opravljajo svojo vlogo, ki ne sme odstopati od družbeno določenih vzorcev. Pri ženskah v polju D gre tudi za strogost do otrok, ki je pojasnjena kot ljubezen, saj je potrebno poslušnost vzgojiti s prisilo. Po drugi stranki pa gre za strogost do samih sebe saj nase prevzemajo vse obremenitve in trpljenje kot nekaj samoumevnega. Druga plat ljubeče matere je »trpeča mati«. »Ta tip matere (v nižjih socialnih položajih) je (bil) potreben, da bi se lahko v razmerah asimetrične razdelitve nujnih dejavnosti in (omejenih) dobrin ohranjevala prav ta asimetrija kot smiselna« (Jogan 1990, 43). Jogan dodaja, da zagotovo ni naključje, da se je poudarjala čustvenost žensk. »Čustvenost je (bila) potrebna, da so ženske kot najbolj obremenjene v verigi socialne re/produkcije (nakopičene linije dominacije so izraz tega) lahko nemoteno opravljale svojo »sveto« dolžnost« (Jogan 1990, 44). Njihovo dejavnost je bilo potrebno delati sveto kajti v nasprotnem primeru patriarhalizem kot celosten sistem ne bi mogel nemoteno funkcionirati. »Največjim dominacijskim obremenitvam torej sledi največje romantiziranje in olepševanje dejanskega položaja zato, da takšen položaj postane sprejemljiv za vsako posameznico in da se zakrije dejanska instrumentaliziranost« (Jogan 1990, 44).

4.3.1 Čustva in neenakost med spoloma

Ekspresivne funkcije žensk so bile v zahodni tradiciji manjvredne v primerjavi z racionalnimi funkcijami moških. Kulturni ideali so moške in ženske silili k oblikovanju spolno specifične identitete. Ženske so »morale« biti čustvene, drugače so veljale za manj ženstvene. Moški pa so čustva dojemali kot znak šibkosti (z izjemo jeze ali ponosa), zato čustven moški ni bil »pravi« moški. Tako so se naučili zanikati, potlačiti in prezirati svoja čustva. Ideal moškosti je zajemal čustveno stabilnost, neranljivost, samokontrolo in disciplino. (Šadl 1999, 208) Tipične ženske lastnosti pa so konec 19. stoletja bile: ponižnost, potrpežljivost, umirjenost, nerazsodnost, čustvenost, rahločutnost in miloba. (Jogan 2001, 29)

»Po teoriji družbenih vlog izvirajo razlike med spoloma v družbenem vedenju iz spolne hierarhije v družbi in iz njene spolno določene delitve dela« (Alexander in Wood 2000, 190). Ženske imajo manj družbene moči in nižji status v družbi kot moški. Več časa preživijo doma in manj na plačanem delovnem mestu ter opravijo več gospodinjskega dela. Čeprav je danes

vse več žensk zaposlenih zunaj doma, imajo nižje plače kot moški in zasedajo v večini taka delovna mesta, kjer je potrebna skrb za drugega. Dejavnosti, ki vključujejo skrb za drugega, zahtevajo od žensk pozitivna čustva, predvsem sočutnost, pozornost in naklonjenost. (Alexander in Wood 2000, 190-191)

Tradicionalne zahodne prestave o racionalnih moških in čustvenih ženskah so vodile k izključevanju žensk iz javnega področja države. To dihotomno pojmovanje razuma in čustev sovпада tudi z zahodnim mitom o razumskem moškem in čustveni ženski, vključno s podrejenostjo žensk. Kot smo že omenili, so bile ženske omejene na zasebno sfero, na dom in družino ter na skrb za emocionalno ravnotežje v njej. Lahko rečemo, da je vladajoča ideologija povezovala nevarnost čustev »s podrejenimi družbenimi skupinami, v katerih je zaznala grožnjo obstoječim družbenim razmerjem« (Šadl 1999, 74).

Umeščenost čustev v sistem odnosov moči je legitimizirala in vzdrževala družbeno neenakopravnost med spoloma. »Konstrukt o čustvenih ženskah je preko negativnega vrednotenja čustev vzdrževal in utrjeval ideološko in praktično družbeno podrejenost žensk ter njihovo izključevanje iz racionalnih sfer, iz politike, ki je veljala za najvišji izraz človeške racionalnosti (S. Moller - Okin 1992 v Šadl 1999, 69), iz področja znanosti in znanja (Fox Keller 1993 v Šadl 1999, 70) in iz javnega področja države« (Young 1086 v Šadl 1999, 70).

4.3.2 Korak k čustveni enakosti med spoloma?

Po številnih ocenah je danes v sodobnih zahodnih kulturah poudarek na potrošnji in prostem času, kar kaže na prehod od instrumentalne k ekspresivni obliki izražanja. Kot najprimernejši in najbolj »zdrav« način samoizražanja (pri obeh spolih) velja »odprt«, »ženski« pristop, ki ga je zahodna tradicija v glavnem omalovaževala. Osebe, ki danes ne pokažejo svojih »pravih« čustev, so označene kot patološke (še pred tridesetimi leti pa so bile takšne osebe, predvsem moški, vzor družbeno zaželenega in kulturno primerne vedenja). (Šadl 1999, 232)

Zahteve po novih moških se kažejo predvsem v tem, da se moški trudijo biti čustveno bolj odprti, kot so sedaj. To feminiziranje čustev je za moškega predstavljeno kot pozitivno, saj ponuja bolj enakopravne odnose med moškim in žensko in močnejše vezi med očeti in otroki. Tako je »ženski« pristop omenjen kot pozitiven in kot najbolj primeren, medtem ko je

»moški« pristop viden kot absurden in boleč, za moške in za njihove intimne druge. (Lupton 1998, 131)

»Pričakovanja in zahteve po »odprtem« izražanju čustev naraščajo med drugim tudi zaradi novega prepričanja, da potlačitev čustev škodi duševnemu in fizičnemu zdravju« (Šadl 1999, 233). Zdravje pa je danes nenehno iskan cilj. Povezujemo ga z dobrim počutjem in dobrim videzom, ki temelji na ideji o »harmonični integraciji telesa, razuma in čustev ter zadovoljujočih odnosih z drugimi ljudmi in družbo kot celoto« (Šadl 1999, 233).

»Emocionalno »odpiranje«, delitev in izražanje (pozitivnih in negativni čustev) v osebnih odnosih zasebne sfere je postala osrednja strategija oblikovanja in vzdrževanja intimnosti v zahodnih družbah konec 20. stoletja« (Šadl 1999, 239). Zasebna sfera je predstavljena kot prostor, kjer lahko posameznik izrazi vsa svoja čustva - brez pritiskov, ki jih zahteva javni svet dela - in kjer je lahko »to, kar je«. Nove norme o odprtem čustvovanju doma nadomeščajo tradicionalna stroga pravila o kontroli in potlačitvi čustev. (Šadl 1999, 239)

V današnjem času je tako stroga delitev na čustveno žensko in nečustvenega moškega počasi zbledela. Od moških se pričakuje, da izrazijo svoja čustva; pomembna je tudi vloga oziroma zahteve po »novem očetu«. S tem se spreminja tudi stereotipno povezovanje žensk s čustvenostjo in moških s čustveno hladnostjo. (Šadl 1999, 237-238)

4.3.3 Novo očetovstvo

Pod novim očetovstvom razumemo celoto tistih vlog (in delovanj), s katerimi se moški kot oče neposredno vključuje v vsa dela (od gospodinjskega, negovalnega, vzgojnega in emocionalnega), ki so nujna sestavina družinskega življenja, brez katerih preprosto ne bi bilo mogoče »delanje ljudi«- ohranjanje človeške vrste. Seveda opravljanje tovrstnih vlog zahteva razpolaganje s posebnimi osebnostnimi lastnostmi in zmogljivostmi, ki so v nasprotju z androcentrično določenostjo moškosti kot koncentrirane razumskosti, hladnosti, nečustvenosti, nasilnosti, itd. (Jogan 2001, 183-184).

Jogan kot poglavitno značilnost seksistične kulture navaja »strogo, hierarhično ločevanje človeške dejavnosti na javno in zasebno območje ter po spolu tako, da so družbeno nujne in neprekinjene dejavnosti pri zagotavljanju obstoja posameznika in vrste določene kot ženska

dela, ki so kot zasebna nižje vrednotena v primerjavi z javnimi« (Jogan 2001, 185). Kot problem označi tudi dejstvo, da vstopanju žensk v javno sfero ne sledi vstopanje moških v zasebno sfero. Tako so ženske v sodobnem svetu bistveno bolj obremenjene, saj poleg del zunaj doma opravijo tudi večji del gospodinjskega in družinskega dela. Družina zaposlene matere obremenjuje z dveh vidikov: najprej z vidika opravljanja gospodinjskih in družinskih del, pa tudi z vidika pričakovanj delodajalca, da so obremenjene z družino in posledično označene kot tvegana in nezanesljiva delovna sila, ki je zato tudi neprimerna za napredovanje. Pomemben dejavnik v sodobni družbeni urejenosti je postalo dopolnjevanje zasebne in javne sfere, torej omogočanje zaposlitve in družinskega življenja, kar je tudi povezano z ustvarjanjem novega očetovstva. (Jogan 2001, 185-188)

A. Švab (2000, 249) ugotavlja, da se pojem novega očetovstva razteza »od odkrivanja« novega očeta, ki naj bi bil, v nasprotju z modernim očetom - preskrbovalcem družine (bread – winner), vedno bolj vpleten v različne segmente družinskega življenja, do pesimističnega ugotavljanja, da je »novi« oče le sodobni mit, daleč od vsakdanje realnosti, v kateri je večina družinskega dela (še vedno) družbeno delegirana ženski«.

Po Švab (2000, 257) je »novo očetovstvo (je) v postmodernosti definirano predvsem z večjo vpletenostjo očetov v (nova) razmerja z otroci«. Švab trdi, da smo v postmodernosti, v primerjavi z modernostjo, priča preobratu v razumevanju družine. V moderni družini so družinske vloge razdeljene po spolu in starosti; postmoderna družina pa vzpodbuja aktivno vključevanje moškega v vse sfere družinskega življenja. Preobrat je v tem, da se spolna delitev dela zabriše z aktivno participacijo žensk v sferi dela na eni strani in z aktivno participacijo moških v negi in skrbi za otroke na drugi strani. Švab (2000, 258) razume ta preobrat kot preobrat od »komplementarnega modela starševstva k participativnemu modelu«.

Švab (2000, 259) meni, da se novo očetovstvo najbolj intenzivno izkazuje na ravni pluralizacije moških identitet in skozi ideologijo očetovstva. Dejanske spremembe na podlagi participacije očetov v družinskem življenju so pa manj intenzivne. Hochschild (1997 v Švab 2000, 259) označi proces novega očetovstva kot »zavlačevano revolucijo«. Švab (2000, 259) dodaja, da je »odgovor (je) morda prav v razpetosti med ideološko podobo spolno nevtralnega starševstva in realnostjo znotraj materialnih, kulturnih in emotivnih diskurzov različno pozicioniranih spolov«. Collier (v Wright, Jagger (ur.) 1999, 49 v Švab 2000, 259) ugotavlja, da se od moških pričakuje, da bodo materialni preskrbovalci in aktivni starši na področju

gospodinjskega dela in skrbi za otroke hkrati. Vendar razpetost med zaposlitvijo in skrbjo za otroke, »dvojna obremenitev«, je ženskam že vrsto let dobro znana, zato z njo ne moremo pojasniti razloge za moško nevpletenost v družinsko delo. Švab (2000, 260) meni, da je »dejanski problem, s katerim se novi očetje srečujejo, (je) namreč povezan z vprašanjem, kako očetovati«. Ideologiji novega očetovstva manjka socializacija v prakse očetovanja. Švab (2000, 260) dodaja, da »postmoderni očetje se od svojih partnerk torej ne razlikujejo v dilemi usklajevanja zahtev sfere dela in družine, ampak v tem, da (še) niso večši kompleksnejših aktivnosti in praks očetovanja«. Novo očetovstvo se tako realizira le v različnih oblikah pomoči partnerkam. Novi očetje sodelujejo v družinskem življenju s praksami, ki so jih interiorizirali v moderni kulturi – »predvsem s »kavalirskim« odnosom do »šibkejšega« spola« (Švab 2000, 260). Te prakse, kot je na primer igra z otrokom, vodenje otroka na sprehod, lažja, rutinska gospodinjska opravila itd., imajo bolj malo opraviti z aktivno participacijo v starševstvu. To seveda ne pomeni, da so te prakse slabe ali nepomembne. Švab (2000, 261) poudarja, da »vizija vpletenega očeta ni v tem, da se nauči spretnosti materinjenja, ampak v tem, da razvije spolno specifične prakse očetovanja, ki bodo skozi etiko skrbi za druge vključevale tudi spretnosti in dovzetnosti za skrb za druge ter odpovedovanje oziroma vse tiste prakse, ki jih zahtevajo obveznosti in narava vsakdanjega družinskega življenja«. To pa je zavlačevani proces, ki je počasnejši od spreminjanja identitet in ideologij, med katere se uvršča tudi novo očetovstvo.

Pri vzpostavljanju nove vloge očeta, pa je poleg sodelovanja posameznika pomembna tudi institucionalna urejenost. Kot ugotavlja A. Dworkin (po Cameron in Frazer 1994, 271 v Jogan 2001, 184), je v večini družb na svetu vloga institucij pri uveljavljanju in vzpodbujanju novega očetovstva še vedno zaviralna.

D. J. Tacey (1997 v Jogan 2001, 188) kot ključno sestavino novega očetovstva, navaja očetovski dopust, ki predstavlja sestavino starševskega dopusta za nego otroka. Jogan (2001, 191) se strinja, da »očetovski dopust za otroka v prvem letu starosti kot neprenosljiva in družbeno sankcionirana dolžnost očeta ne bi bil le prvi resnejši korak k zmanjševanju družinske in gospodinjske nadobremenjenosti žensk, temveč tudi pomembna sestavina ustvarjanja dejansko enakih možnosti za osebni razvoj in za javno delovanje žensk – mater«.

Izraba očetovskega dopusta po rojstvu otroka v Sloveniji še zdaleč ni enaka izrabi dopusta matere. Organizacija dela in ureditve družbe je taka, da ustvarjanja novega očetovstva ne spodbuja, ampak je do tega celo nasprotna. Z jasno zakonsko regulacijo očetovskega dopusta se uresničuje prizadevanje po večji socialni pravičnosti. Samo po tej poti se lahko ustvarja novo očetovstvo, saj le individualno in prostovoljno preusmerjanje ne more voditi k splošnim družbenim in kulturnim spremembam. (Jogan 2001, 191-193)

Kot nujni pogoj novega očetovstva Jogan (2001, 193) navaja njegovo zakonsko urejanje in postopno vraščanje vzorca delovanja v zavest in vsakdanje praktično delovanje moških in žensk. Jogan dodaja, da bo »takšno očetovstvo (bo) toliko bolj samoumevno («naturally»), kolikor bolj bo navzoče v javnem komuniciranju, na vseh ravneh vzgoje in izobraževanja, v političnem odločanju, v regulaciji trga delovne sile, itd.« (Jogan 2001, 193).

4.4 Vpliv katoliške tradicije

Nasprotju med razumom in čustvi ustreza v katoliškem pojmovanju nasprotje med dušo in mesenostjo. »Meso«, ki v manjvrednem smislu označuje »človeško« v nasprotju z božjim, je »sedež strasti in moralne pokvarjenosti, ki ogroža red sveta« (Šadl 1999, 109). Katoliška tradicija daje prednost razumu, ki ima tudi vlogo uravnavanja človeških strasti in zavrača čustva, saj pravi, da so izvor grešnega. Katoliški misleci so za čustva trdili, da so kriva vseh težav, da so razdiralna, slepa, težko obvladljiva, da slabijo moč volje. Veljala so za vir nevarnosti, zla in trpljenja. Razum pa je nastopal kot »krotitelj« čustev. »Katoliška tradicija je tako utrjevala in obenem gradila znani razcep in hierarhijo med »razumom« in »strastmi« (Šadl 1999, 109).

Katoliška tradicija torej zagovarja nadzor nad čustvi. Tako strasti oziroma čustva predstavljajo alternativo: »ali človek ukazuje svojim strastem in doseže mir, ali pa pusti, da ga strasti zaslužijo, in postane nesrečen« (KKC, 2339 v Šadl 1999, 110). Iz takšnega pojmovanja izhaja pojmovanje strasti kot nečesa slabega, manjvrednega, nekaj, kar je potrebno nujno nadzorovati. Vendar, »treba je poudariti, da se katoliški nauk v svojem razumevanju čustev ne zadržuje na psihološki ravni, to je, ne oblikuje v prvi vrsti nekakšne katoliške psihologije čustev, ampak gleda na problem v luči odnosa do Boga« (Šadl 1999, 110).

Katoliška tradicija je že od svojih začetkov dalje zapovedovala, katera so primerna in katera neprimerna čustva. Kot primerna čustva so veljala zvestoba, ljubezen, sramežljivost in sočutje; ponos, nevoščljivost in jeza pa so predstavljali glavne ali »smrtne« grehe. (Šadl 1999, 114) Razlikovanje med pravilnimi in nepravilnimi oziroma med zaželenimi in nezaželenimi čustvi temelji na razlikovanju med svetimi in grešnimi čustvi. Razlikovanje temelji na presoji objekta in vzroka čustvovanja. »Če sta vzrok, ki vzbudi čustvo, in objekt, na katerega je čustvo usmerjeno, definirana in zajeta s principi katoliške vere, so čustva (strasti, občutki) »sveti«, če pa se nahajata zunaj tega polja, so čustva »grešna«« (Šadl 1999, 123). Predvsem slovenski katolicizem je postavljaj v ospredje zmernost, uravnoteženost, kontrolo, tudi v primeru »pravilnih čustev«. (Šadl 1999, 124)

Jogan ugotavlja, da je »v zahodni civilizaciji (je) pri utrjevanju in reproduciranju hierarhije med spoloma brez dvoma odigrala pomembno vlogo katoliška cerkev kot ključna urejevalna institucija, ki je določala temeljne vzorce medsebojnih odnosov (interakcij) ob opori na krščanske religijske razlage« (Jogan 2001, 125). Kot edina in pozitivno moralna usmeritev žensk je bilo sprejemanje vloge matere kot »dekle Gospodove«. Funkcija matere je po načelih katoliške cerkve rojevanje otrok, skrb zanje in za vse, ki so potrebni pomoči. Ta funkcija pa opravičuje moško gospodovanje in odvisen položaj žensk. (Jogan 2001, 127-130)

Tudi De Beauvoir zagovarja trditev, da je krščanska ideologija močno pripomogla k podrejenosti ženske. V 4. stoletju se je izoblikovalo cerkveno pravo, ki je predpisalo takšno ureditev, v kateri je bila ženska brez moči in brez priznanih sposobnosti. Akvinski je zapisal: »Ugotovljeno je, da je ženski namenjeno, da mora živeti pod nadvlado moškega in da sama od sebe nima nobene oblasti« (De Beauvoir 1999, 135-136). Trdil je, da je ženska »pomanjkljiv moški«. (De Beauvoir 1999, 13) »Zakonodajalci, duhovniki, filozofi, pisatelji in učenjaki so zagrizeno dokazovali, da je bil podrejeni položaj ženske zapovedan na nebu in da je koristen za zemljo« (De Beauvoir 1999, 20).

Zakaj katoliška religija tako sovražno obravnava žensko? Ko je človeški rod začel zapisovati zakonike, je bil patriarhat že vzpostavljen. Torej je nekako »samoumevno«, da so moški ženski dodelili podrejen položaj. Vendar so tudi vedeli, da je ženska nepogrešljiva za nadaljevanje njihove eksistence. Tako so uvedli red in ženska se mu je morala podrediti, da se očisti svoje omadeževanosti. (De Beauvoir 1999, 115-116) Ženska je bila čaščena zaradi

svoje moralnosti, čistosti in ljubezni. Vendar zato ni (bila) nič manj zaprta v družino in gospodinjstvo ter izključena iz javne sfere življenja. (De Beauvoir 1999, 167)

Lik Svete Marije predstavlja ideal, po katerem bi se morala zgledovati vsaka ženska. »Marija pooseblja ljubezen do trpljenja in praktično mirno prenašanje trpljenja« (Jogan 2001, 24). Za ženske je ta lik edini pravilen in da bi sprejele svojo usodo, ponotranjijo njene lastnosti. Po razglasitvi dogme o brezmadežnem spočetju Device Marije leta 1856, je ta dogma dobila dodatno težo pri vzbujanju strahu pri ženskah. »Večna nezmožnost popolne identifikacije (kajti nobena ženska ni mogla izpolnjevati božjih zapovedi o rojevanju po Marijinem vzorcu!) pa je bila pozitivno učinkovita, ker je krepila strah in občutek krivde ter pripravljenost na različne »zapovedi božje«, da bi se zmanjšala krivda (zaradi nepopolnosti)« (Jogan 2001, 24-25).

V katoliškem okolju je vladala predstava o ženski kot temelju družine. Ženskam je bila predpisana večja odgovornost za vzpostavljanje prave emocionalne družinske klime kot moškim. V literaturi in drugih verskih tekstih se je pojavljala podoba nejezne, blage, čeprav odločne in neizprosne matere. Idealne matere so bile umirjene in vedre. Izražanje jeze ni bilo opravičeno, ne glede na to, ali je bila jeza doživeta ali ne; izraziti je ženska ni smela. »Različne družbene vloge spolov in utemeljenost družinskega življenja zlasti na emocionalni (samo)kontroli žensk so torej v razmišljanjih slovenskega katolicizma predstavljali vzroke določenih emocionalnih razlik glede na spol« (Šadl 1999, 135).

V katoliški perspektivi razlike v čustvovanju med moškimi in ženskami niso smele ogroziti družinskih vezi. Medsebojna ljubezen je opredeljena kot vez, ki družino drži trdno skupaj. Razlike med spoloma v dovoljenem izražanju določenih čustev (npr. jeze, ljubosumnosti, sramu) naj bi zgladila ljubezen. »Čeprav sta se torej moški in ženska do neke mere morala emocionalno razlikovati, da bi razvila prave identitete in se (tako) pripravila za opravljanje različnih nalog (v zasebni sferi oziroma v svetu dela in politike), sta se morala v privatnem svetu združevati na osnovi skupnega čustva ljubezni« (Šadl 1999, 135-136).

Pri konstruiranju emocionalnih razlik glede na spol se je slovenski katolicizem opiral in skliceval na razlike v »naravi« spolov in na različne družbene dolžnosti oziroma vloge, ki jih določa narava. Pristop se nanaša na čustva kot glavno sestavino družinskih in družbenih vlog. Pravilna čustva izražajo in utrjujejo posameznikovo igranje ustrezne družbene vloge,

nepravilna čustva pa oddaljujejo posameznika od izpolnjevanja teh vlog in družbenih pričakovanj, ki se vežejo nanje. (Šadl 1999, 137)

Pričakovanja glede emocionalnih razlik med spoloma (zlasti v primeru čustva jeze) po eni strani in emocionalne enotnosti spolov (predvsem v primeru medsebojne ljubezni) po drugi strani so izražala in pomagala ohranjati ustaljeno (moško vodeno) družinsko strukturo. Slovenski katolicizem je poskušal svoje interese uveljaviti s pomočjo regulacije nad čustvovanjem ljudi. »V tem smislu se prizadevanja po utrditvi potrpežljivosti žensk oziroma zatiranju njihove jeze kažejo kot poskus obvarovanja žensk pred vplivi liberalizma oziroma kot poskus njihove uklenitve v obstoječe tradicionalne vzorce delovanja, mišljenja in čustvovanja« (Šadl 1999, 137-138).

4.5 Čustva, spol in kultura

Razlike v doživljanju in izražanju čustev med moškimi in ženskami v različnih kulturah so pomanjkljivo raziskane. Vendar pa obstoječe raziskave ugotavljajo, da so razlike v čustvovanju po spolu večje v zahodnih družbah kot pa v nezahodnih družbah. Zahodne družbe se od nezahodnih razlikujejo v političnem, kulturnem, družbenem in ekonomskem pogledu in vse to lahko vpliva na različno čustvovanje glede na spol. (Fischer in Manstead 2000, 74)

P. Ekman in W. V. Friesen (1972 v Fischer in Manstead 2000, 77) sta ugotovila, da v japonski kulturi ni zaželeno izražati negativnih čustev v javnosti, na primer gnusa. V zahodni kulturi pa je to povsem običajno. G. Hofstede (1984 v Fischer in Manstead 2000, 77) trdi, da razliko lahko pojasnimo z individualistično in kolektivistično usmeritvijo družbe. V individualističnih družbah je večji poudarek na avtonomiji in neodvisnosti posameznikov ter relativno manj poudarka na kolektivnih kodah vedenja in interpretiranja določenih situacij. V kolektivističnih družbah pa imajo posamezniki močne in trajne vezi z družbenimi skupinami. V takšnih družbah je vedenje posameznika manj določeno z individualnimi motivi ali verovanji in več s skupinskimi normami in pravili. Z upoštevanjem pravil izkazujejo spoštovanje do drugih. (Fischer in Manstead 2000, 77-78)

A. H. Fischer in A. S. R. Manstead (2000, 78-83) ugotavljata, da so kulturne norme v kolektivističnih kulturah za moške in ženske podobne in »prevladajo« nad spolnimi vlogami.

Tako so razlike v čustvovanju glede na spol v kolektivističnih kulturah manjše kot v individualističnih.

Fischer in Manstead (2000, 88-91) sta v raziskavi ugotovila tudi, da so ženske ne glede na pripadnost kulturi govorile o bolj intenzivnih in dalj časa trajajočih čustvih ter o bolj pogostem izražanju le-teh. Glede intenzivnega doživljanja čustev sta Fischer in Manstead ugotovila, da moški v individualistični kulturi doživljajo strah manj intenzivno v primerjavi z moškimi in ženskami v kolektivistični kulturi kot tudi z ženskami v individualistični kulturi.

Isti vzorec velja za doživljanje čustev veselja, žalosti, sramu in krivde. Fischer in Manstead razlagata, da se v individualistični družbi moški naučijo, da morajo svoja čustva nadzirati in da ne smejo izražati čustev, ki ne izkazujejo moči. Že od zgodnjih let se učijo izogibanja situacijam, ki lahko vzbudijo tista čustva, ki ogrožajo njihov status neodvisnosti. To pojasnjuje, zakaj moški v individualistični kulturi poročajo o manj intenzivnem doživljanju žalosti, sramu in krivde, saj so ta čustva razumljena kot čustva, ki izražajo šibkost in pomanjkanje nadzora ter so posledično grožnja zahodni percepciji moškosti. Od žensk v individualistični kulturi se pa pričakuje, da izražajo čustva. Dekleta oziroma ženske se v obdobju socializacije naučijo, da morajo biti »preplavljene« s čustvi, da odprto izražajo svoja čustva, še posebno pozitivna. Individualistične kulture cenijo žensko ranljivost in emocionalnost. Lahko bi rekli, da so v individualistični kulturi prisotni strokovnjaki za doseganje in vzdrževanje neodvisnosti (moški) in strokovnjaki za doseganje in vzdrževanje družbenih razmerij (ženske). Ker se moški naučijo nadzorovati svoje življenje do te stopnje, da čustva doživljajo manj intenzivno, pomeni, da naj bi ženske zapolnile ta »manko« s tem, da so bolj čustvene. Nasprotno pa v kolektivistični kulturi potrebe po razlikovanju spolnih vlog glede na čustveni vidik niso tako izrazite. Kulturna naloga v kolektivistični družbi je prilagajanje drugim in vzdrževanje medsebojnega odnosa z drugimi, zato potreba po različnih spolnih vlogah ni tako močno prisotna kot v individualistični kulturi. (Fischer in Manstead 2000, 88-91)

5 EMOCIONALNA SOCIALIZACIJA

Musek in Pečjak definirata socializacijo kot »proces učlovečenja oziroma nastajanja človeka kot družbenega bitja« (Musek in Pečjak 2001, 246). Razlikujeta med primarno in sekundarno socializacijo. Primarna socializacija se začne z rojstvom otroka in je najpomembnejša v otroških letih, ko se oblikujejo osnovne duševne funkcije. Sekundarna socializacija se začne ob koncu adolescence in se nadaljuje v obdobju odraslosti. Tu se oblikujejo odnosi do drugega spola, poklicne spretnosti in znanje. Pomemben vidik socializacije je identifikacija s skupino. Za otroka je še posebej pomembna identifikacija z družino, v kateri otrok osvoji družbene in moralne norme. Kasneje je značilno identificiranje tudi z drugimi skupinami. Najpomembnejši nosilci socializacije so družina, prijatelji in šola. Musek in Pečjak dodajata, da socializacija traja vse življenje, a je v času otroštva in mladostništva pomembnejša. (Musek in Pečjak 2001, 246-270)

Po Averillu (1986 v Šadl 1999, 156-157) je najpomembnejši proces v emocionalnem razvoju posameznikova osvojitve družbenih norm in pravil, ki se jih večinoma naučimo že v zgodnjem otroštvu.

O povezanosti pravil čustvovanja in socialnih razredov Hochschild (1979, 570) ugotavlja, da so pravila čustvovanja v srednjem razredu bolj izrazita kot v nižjem razredu. Pripadniki srednjega in nižjega razreda se razlikujejo v načinih nadzora nad svojimi otroki. Prvi izvajajo nadzor nad čustvi otrok, pripadniki nižjega razreda pa, nasprotno, izvajajo nadzor nad vedenjem otrok in njegovimi možnimi posledicami. (Kohn 1963, Bernstein 1971 v Hochschild 1979, 570-571) Tako naj bi bili otroci srednjega razreda pogosteje kaznovani zaradi načina čustvovanja, napačnega namena ali ker napačno dojemajo stvari oziroma dogodke, medtem ko naj bi bili otroci iz delavskega razreda pogosteje kaznovani zaradi napačnega vedenja in zaradi njegovih posledic. Skozi socializacijo se otroci različnih družbenih razredov naučijo čustvovanja, primerne za razred, v katerega so se rodili. To je eden izmed načinov, prek katerih se (re)producira razredna struktura. (Hochschild 1979, 571)

5.1 Razvoj čustev pri otrocih

Začetki izražanja čustev se pojavijo takoj po rojstvu otroka, ko ta z jokom ustvari prvo obliko čustvene komunikacije. V prvih tednih življenja se novorojenčki pogosto smehljajo, vendar

sam odnos med smehljanjem in določenimi dražljaji ni povsem jasen. (Oatley in Jenkins 2002 v Smrtnik Vitulić 2007, 38) V drugem mesecu se pri novorojenčku pojavijo prvi socialni nasmeški. Nasmiha se vidnim dražljajem, kot na primer znanim obrazom. V četrtem mesecu se začne smejati naglas. Glede negativnih čustev, če se le-ta pojavijo pri dojenčkih, pa imajo avtorji različno mnenje. R. S. Lazarus ugotavlja, da otroci, v najzgodnejšem razvoju izražajo le čustveno stanje splošnega vzburjenja, ne pa samih čustev. Ta naj bi se pojavila pozneje, kot rezultat izkušenj in spoznavnega razvoja. Lazarus meni, da lahko pri otrocih govorimo o čustvih šele tedaj, ko ti dosežejo določeno stopnjo kognitivnega in motoričnega razvoja, ki sta osnova človekovega odzivanja. Otrok na primer razvije strah pred globino šele tedaj, ko se samostojno plazi in oceni možne nevarnosti, na primer padec. (Lazarus 1991 v Smrtnik Vitulić 2007, 39-40)

S tem pa se ne strinjajo avtorji, kot je na primer C. E. Izard (1991 v Smrtnik Vitulić 2007, 39), ki meni, da dojenčki že v prvih mesecih izražajo čustva, kot so strah, jeza in žalost. Otrok naj bi skrbniku z negativnimi čustvi signaliziral svoje temeljne potrebe. Pojavlja se vprašanje, ali otroci izražajo čustva ali le neke fiziološke in vedenjske vzorce, ki jih še ne moremo poimenovati čustva. Kriterij, po katerem lahko sklepamo o razlikujočih čustvih pri posamezniku, ni samo izražanje čustev, ampak izražanje čustev v določenih okoliščinah. (Oatley in Jenkins 2002 v Smrtnik Vitulić 2007, 39) Če na čustva gledamo preko telesnih izrazov in fizioloških sprememb, potem lahko trdimo, da dojenčki kmalu po rojstvu začnejo izražati čustva. Tako mnenje podaja Izard. Lazarus (1991 v Smrtnik Vitulić 2007, 40), ki čustva razume kot psihični pojav, pa trdi, da so čustva v otrokovem razvoju mogoča šele, ko je otrok dosegel določeno stopnjo kognitivnega razvoja in oblikoval določena spoznanja o sebi in o svetu.

T. Lamovec (1991, 149) ugotavlja, da »zaenkrat nimamo nobene omembe vredne teorije, ki bi razlagala in povezovala temeljne dejavnike razvoja emocij«. Ob povezovanju različnih ugotovitev Lamovec zaključí, da emocije izvirajo najprej iz občutkov ugodja in neugodja. Kasneje se jim pridružijo še dražljaji, ki izvirajo iz otrokove interakcije z drugimi. Kdaj postane čustvo enovito in če sploh kdaj postane, ni znano. Nekatere komponente čustev se povežejo v relativno trajne sklope, ki jih psihoanalitiki imenujejo kompleksi, ti pa se dokončno izoblikujejo šele takrat, ko se izoblikuje ego, ki sovpada z razvojem govora. Pri tem ima odločilno vlogo naklonjenost, ki se razvija v drugi polovici prvega leta in v prvi polovici drugega leta in predstavlja osnovo vsega nadaljnjega emocionalnega razvoja. »Vse te reakcije

se postopno spreminjajo, dopolnjujejo in sčasoma postanejo sestavni del emocionalnega izražanja odraslega« (Lamovec 1991, 150).

Večina raziskav, ki so proučevale razvoj emocionalnega doživljanja pri otrocih, je metodološko pomanjkljivih. Značilna je nedefinirana uporaba izrazov, kot so strah, ljubezen, agresivnost itd., za katere ni jasno, na kaj se nanašajo. Opisujejo določene vedenjske značilnosti, vendar ni točno navedeno katere, tako da se podatki opazovanja mešajo z interpretacijo. (Lamovec 1991, 142)

Na vprašanje, ali lahko pri dojenčku govorimo o čustvih, lahko odgovorimo glede na to, kako pojmujeemo čustvo. Glede (ne)obstoja emocij pri dojenčkih Lamovec meni, da lahko v primeru pojmovanja čustva kot emocionalnega izraza rečemo, da otrok doživlja čustva. Če pa pojmujeemo čustvo kot notranje stanje, ki ga izvajamo na osnovi vedenjskih značilnosti, pa o čustvih še ne moremo govoriti. Pri otroku niso mogoče iste emocije, kot jih prepoznamo pri odraslem človeku, dokler se otrok ne zaveda samega sebe. Lahko pa otrok doživlja določena subjektivna občutja. (Lamovec 1991, 142)

M. Banerjee (1997 v Smrtnik Vitulić 2007, 58) je razvila model čustvenega razumevanja in ga razdelila v tri faze:

1. temeljno razumevanje čustev (kjer otroci prepoznavajo razloge za čustva v zunanjih dejavnikih in ne v posameznikovem subjektivnem odzivu na dogajanje),
2. duševno razumevanje čustev (kjer postaja razumevanje čustev vedno bolj kompleksno; otroci spoznavajo, da so posameznikova čustva odvisna tudi od specifičnih osebnostnih lastnosti),
3. čustveno razumevanje v praksi (tu so posamezniki sposobni svoja čustva prilagoditi zahtevam socialnega okolja; otroci in mladostniki v času socializacije začenjajo razumeti, katera čustva je primerno izraziti in katera ne, kako jih prikriti in nadzorovati, da bo njihovo izražanje čustev v skladu s pričakovanji kulture, v kateri živijo).

Banerjee opozarja, da se stopnje pojavijo v opisanem zaporedju in jih otrok ne more preskakovati. Vsaka stopnja je hierarhična nadgradnja prejšnje in je organizirana bolj kompleksno. Otroci prej razumejo izražanje čustev kot nadzor nad njimi. »Bolj kot je

posamezno področje čustev kognitivno zapleteno, kompleksnejše razlage čustev »zahteva« in kasneje se pojavi v razvoju« (Smrtnik Vitulić 2007, 60).

M. Zupančič (1995 v Smrtnik Vitulić 2007, 53) podaja opis značilnosti otrokovih čustev v primerjavi z značilnostmi čustev pri odraslih:

- otroci doživljajo čustva tudi v takih situacijah, ki so za odraslega trivialne,
- z razvojem se pogostost otrokovih čustev spreminja,
- otroci prehajajo iz enega skrajnega doživljanja čustev k drugemu, veliko bolj kot odrasli,
- z razvojem se spreminja tudi sama moč določenih čustev.

Otrokom so pomembne druge stvari kot odraslim, čustva izražajo pogosteje, hitreje prehajajo iz enega emocionalnega stanja v drugega in čustev ne zmorejo ustrezno nadzorovati. Z razvojem začenjajo otroci čustva razumevati kot zapletene procese, saj z leti začnejo uporabljati vse bolj kompleksne razlage čustev in pri samih čustvenih procesih upoštevajo tudi individualne lastnosti.

P. L. Harris in C. Saarni (1989 v Oatley in Jenkins 1996, 182) ugotavljata, da otroci, mlajši od štirih let, razumejo čustva bolj kot vedenjske in ne toliko kot miselne procese. Čustva pogosteje razumejo tudi kot stanja, ki imajo vzrok v zunanjih dejavnikih, kot pa stanja, ki imajo vzrok v miselnih procesih, na primer posameznikovih željah in verovanjih. Čustva obravnavajo kot izraze obraza ali obnašanje, ki ga povzroči zunanji dogodek. H. M. Wellman (1995 v Oatley in Jenkins 1996, 182) pa, nasprotno, razlaga, da začnejo otroci že po drugem ali tretjem letu razumeti čustva kot stanja, ki imajo vzrok v miselnih procesih, kot so na primer želje in verovanja posameznika. Na podlagi teh in podobnih raziskav Oatley in Jenkins zaključujeta, da predšolski otroci razumejo čustva tako, da jih povezujejo z duševnimi stanji posameznikov, z določenim ciljem ali željo drugih ljudi. Ta zmožnost pri otrocih narašča s starostjo, vendar tako vedenje lahko opazimo že pri tri leta starih otrocih. Otroci začenjajo razumeti, da se njihova duševna stanja lahko spremenijo in da so duševna stanja drugih lahko drugačna od njihovih. Razvoj otrokove sposobnosti, da prepozna duševna stanja drugih ljudi, je pomemben vidik za dobre medsebojne odnose v odraslosti. (Oatley in Jenkins 1996, 183-184)

5.2 Spolno diferencirana emocionalna socializacija

Čustva so bistven element v razvoju odnosa med starši in otroki. Skozi čustveno izražanje se starši in otroci učijo tako o svojih kot o drugih željah in verovanjih. Tako starši kot otroci se na določeno čustveno stanje odzovejo s primernim vedenjem. V primeru materinega žalostnega obraza se tudi otrok negativno čustveno odzove in s tem pokaže, da interakcija med njima ne poteka v redu, v primeru nasmejanega in veselega obraza pa tudi sam izrazi veselje. Tudi starši se na različen način odzovejo na čustvene izraze otroka. Pozorni so na otrokove znake in jih interpretirajo kot sporočila o njihovi medsebojni interakciji. Tako znakom prilagodijo svoje vedenje. (Oatley in Jenkins 1996, 173-177)

Trije glavni načini spodbujanja otrokove socializacije so imitacija (posnemanje), identifikacija in prenos socialnih pričakovanj. Pri posnemanju gre za otrokovo opazovanje in posnemanje ljudi okoli sebe. Pri identifikaciji gre za učenje bolj splošnega sloga vedenja. Naše učenje družbenih vlog, kot je na primer učenje spolne vloge, poteka preko procesa identifikacije. Tu otrok prevzame celotno vlogo in se zgleduje po drugi osebi. Otroci, poleg tega, da se veliko naučijo z imitiranjem in identificiranjem, se učijo tudi prek neposrednih odzivov odraslih. »To pa je pogosto pomemben način, na katerega učijo otroke ravnati tako, kot pričakuje družba« (Hayes in Orrell 1998, 436-440).

Harre' (1991 v Jansz 2000, 176) trdi, da se družbena konstrukcija moške identitete začne z rojstvom otroka oziroma še prej – takrat, ko starši zvedo, da je otrok moškega spola. Starši in ostali skrbniki pripisujejo dojenčku vrsto značilnosti, ki jih pripisujejo konvencionalni moški identiteti. Kar fantek je in mora biti, se udejanja v vsakodnevnih dejavnostih. (Enako bi lahko trdili za konstrukcijo ženske identitete - op. E. V.). Kot rezultat medsebojnih interakcij med starši in otrokom se družbene norme internalizirajo. J. Jansz (2000, 177) dodaja, da ima družbena organizacija družine posledice za čustvene odnose, ki prispevajo h konstrukciji moške (in ženske - op. E. V.) identitete.

J. J. Haviland in C. Z. Malatesta (1981 v Jansz 2000, 178) sta izvedla raziskavo na novorojenčkih, da bi ugotovila morebitne razlike v vedenju in čustvovanju med dečki in deklicami. Ugotovila sta, da obstajajo temeljne biološke razlike med dečki in deklicami, ki jih

pripisujeta temperamentu⁴. Dečki so bolj čustveno odzivni in nasploh bolj čustveni kot deklice, lažje se vznemirijo, ne prenašajo dobro frustracij. Hitreje začnejo jokati in jokajo pogosteje ter kažejo rahlo nihanje med čustvenimi stanji. Dojenčki dečki so torej nekaj mesecev po rojstvu bolj čustveni kot deklice, vendar se s socializacijo naučijo nadzorovati svoja čustva in jih potlačiti. (Jansz 2000, 181)

Kot so ugotovili W. D. Rosen in sodelavci (Rosen, Adamson in Bakeman 1992 v Brody, 31), je pomemben dejavnik različne emocionalne socializacije glede na spol obrazna mimika staršev. Starši čutijo večjo potrebo po pretiranih izrazih na obrazu v komunikaciji s sinovi kot v komunikaciji s hčerkami. Pretirani izrazi na obrazu naj bi sinu predstavili jasne znake in mu tako pomagali uravnati družbene interakcije in oblikovati vedenje. V raziskavi, ki so jo izvedli W. D. Rosen in sodelavci, je bilo ugotovljeno, da so matere pred svojimi sinovi pretiravale z izrazom strahu na svojem obrazu, medtem ko so pred hčerkami strah izrazile na bolj običajen način. Materin izraz, ki je bil močnejši pred sinovi, je nanje vplival manj kot na hčerke, katerim je bil namenjen šibkejši izraz strahu. Matere so z obrazno mimiko pred svojimi sinovi mogoče pretiravale, da bi bili sinovi bolj pozorni nanjo. Možno je, da se dolgoročne posledice spremljanja pretiranih obraznih izrazov pri sinovih izrazijo tako, da ti ne znajo brati prikritih čustvenih znakov pri drugih. Hčerke pa so v to nekako »prisiljene«. (Brody 2000, 31)

Po drugi strani pa različni raziskovalci (Sigman & Kasari 1994; Zahn Waxler, Radke-Yarrow, Wagner & Chapman 1992; Zahn Waxler et al. 1992 v Brody 2000, 30 in Gunnar & Donahue 1980 v Brody 2000, 30) ugotavljajo, da so otroci tisti, ki so za določeno mimiko obraza bolj dovzetni. Po njihovem mnenju so razlike glede na spol oblikovane s kompleksnim

---

⁴ H. H. Goldsmith (1993 v Oatley in Jenkins 1996, 209) utemeljuje temperament kot »tiste vidike vedenja in čustev, ki so konstitucijski, ki so stabilni časovno in situacijsko, ki imajo nevrofiziološko podporo in določeno stopnjo dednosti«. J. J. Campos in sodelavci (Campos, Barrett, Lamb, Goldsmith in Stenberg 1983 v Oatley in Jenkins 1996, 209) trdijo, da »temperament temelji na prirojeni strukturi, ki organizira izražanje čustev in da večino dimenzij temperamenta tvori del sistema za določanje načina izražanja čustev«. Temperament označuje individualne razlike v vedenju in čustvovanju med dojenčki že v prvih urah življenja. Nekateri dojenčki so mirni in se jih lahko hitro potolaži, ko so vznemirjeni. Drugi so bolj jezljivi; se hitro ujezijo in zelo globoko. Drugi dojenčki uživajo v družbenih interakcijah in brez problemov sodelujejo z drugimi ljudmi. Spet drugi postanejo vznemirjeni, ko se ljudje želijo igrati z njimi; želijo se umakniti. Take razlike imenujemo temperament. (Oatley in Jenkins 1996, 209)

medsebojnim delovanjem družbenih in bioloških dejavnikov. Na področju empatije in družabnosti so bile na primer eno leto stare deklice v primerjavi z dečki enake starosti označene kot bolj empatične in skrbne v situaciji, ko so se raziskovalci pretvarjali, da se bodo ranili. (Sigman & Kasari 1994; Zahn Waxler, Radke-Yarrow, Wagner & Chapman 1992; Zahn Waxler et al. 1992 v Brody 2000, 30) Že pri šestih ali devetih mesecih deklice pokažejo več zanimanja za družbene interakcije kot dečki, tudi če se obnašanje mater do jih ne razlikuje glede na spol. (Gunnar & Donahue 1980 v Brody 2000, 30) Skratka, deklice so veliko bolj dojemljive za obrazno mimiko staršev, njihove besede oziroma ton glasu in nasmeh kot dečki. To pri starših povzroči različne odzive. Dečkom tako pogosteje dopovedujejo, da morajo svoje emocije nadzorovati, medtem ko deklice učijo, da jih morajo polno doživljati in izražati.

Pomembno je dodati, da obnašanje staršev do svojih otrok ni odvisno le od otrokovega temperamenta, ampak od veliko drugih dejavnikov, na primer od odnosa s partnerjem, njihovega lastnega temperamenta, kulturnih in družbeno-ekonomskih okvirov in vrednot, ki se nanašajo na vloge spolov. (Brody 1999 v Brody 2000, 31)

S spremembo organizacije družine naj bi se spremenila tudi emocionalna komunikacija med starši in otroki. V družinah, kjer očetje delijo breme skrbi za otroke in gospodinjskega dela s svojimi partnericami, so očetje bolj intimno povezani s svojimi otroki, kot je to običajno. (Brody, 1997; Duindam in Spruijt, 1997 v Jansz 2000, 180) L. R. Brody (1997 v Jansz 2000, 180) je proučevala dečke, s katerimi so se očetje veliko ukvarjali. Odkrila je, da dečki z očetmi, ki so bolj vključeni v njihovo vzgojo, izražajo manj tekmovalnosti, jeze in agresije ter več strahu in topline kot pa dečki, kjer očetje pri njihovi vzgoji niso prisotni v tolikšni meri. Če povemo drugače: netradicionalna delitev dela, kjer očetje posvečajo več pozornosti skrbi za otroke, kot je to običajno, se kaže v načinu čustvovanja dečkov.

Brody (2000, 24) meni, da je različno emocionalno izražanje glede na spol pod vplivom kulturnih norm in navad, ki se nanašajo na spolne vloge. Kulturne norme vplivajo na starše oziroma skrbnike otroka, da se ti odzovejo na biološke spolne razlike na določen način. »Razlike med spoloma v izražanju čustev so socializirane v skladu z veljavnimi pravili, predpisanimi družbenimi normami, ki narekujejo kako, kdaj in kje so čustva lahko izražena s strani moških in žensk v določeni kulturi« (Underwood, Coie & Herbsman 1992 v Brody 2000, 25). Vsaka kultura ima določene stereotipe, ki določajo (ne)primerno emocionalno

izražanje (kot na primer: »dečki ne jočejo« in »deklince niso agresivne«). Taka pravila so naučena v družbenih interakcijah in so različna od kulture do kulture.

V ZDA in Evropi prevladuje prepričanje, da so čustva, kot so na primer žalost, depresija, strah in sramežljivost, pojmovana kot ne-moška. Izražanje jeze ali agresije pa je tipično značilno za moške in če pride do izražanja jeze s strani žensk, je to pojmovano kot odklon. Hochschild (1983 v Brody 2000, 25-26) ugotavlja, da je nasploh značilno, da vsako čustvo, ki grozi družbenim odnosom, za ženske ni sprejemljivo, medtem ko je vsako čustvo, ki družbeni odnos še krepi, zanje pripisano kot primerno.

Učenje takih in podobnih pravil obnašanja je postavljeno v zgodnjo fazo otroštva. Deklice se naučijo veččin obraznega izražanja čustev v večji meri kot dečki. Različne študije (Cole 1986; Davis 1995 v Brody 2000, 26) ugotavljajo, da deklince izrazijo manj negativnih čustev, ko na primer dobijo nezanimivo darilo. Deklice znajo tudi bolje potlačiti negativna čustva v prisotnosti nekoga, kot pa ko so same. To pokaže, da je družbeno priznanje motivacija za njihovo primerno čustveno vedenje. (Brody 2000, 26) Čustva prikrivamo, ko predvidimo, da bi lahko odkrito izražanje čustev imelo negativne posledice. Prilagajanje čustev se začne že v otroštvu, ko starši otroke učijo, katera čustva je zaželeno izražati in katerih ne. (Eisenberg, Fabes, Schaller, Carlo in Miller 1991 v Smrtnik Vitulić 2007, 47)

Želja staršev je vzgojiti priljubljene in družbeno zaželene otroke. (Ruddick 1982 v Brody 2000, 27) Če starši otroka naučijo pravil obnašanja, ki so v skladu s kulturnimi normami, lažje dosežejo cilj, da bo otrok med vrstniki in v družbi nasploh sprejet. Starši, lahko tudi nezavedno, poudarjajo izraz žalosti in strahu pri hčerkah, vendar ne pri sinovih, in izraz jeze pri sinovih, ne pa pri hčerkah. (Fivush 1989; 1993; Greif, Alvarez & Ullman 1981; Zahn Waxler, Ridgeway, Denham, Usher & Cole 1993 v Brody 2000, 27) J. Block (1973, 1984 v Brody 2000, 27) v svoji raziskavi ugotavlja, da starši poudarjajo nadzor nad čustvi pri sinovih in nadzor nad jezo pri hčerkah. V raziskavi je bilo ugotovljeno tudi, da starši svojim hčerkam izkazujejo naklonjenost z božanjem, objemanjem in poljubljanjem v veliko večji meri, kot jo izkazujejo svojim sinovom. Ravno tako deklince bolj spodbujajo h govorjenju o njihovih problemih. Matere se hčerkam tudi smehljajo pogosteje kot sinovom in se nasploh vključujejo v več pozitivnih interakcij z njimi. (Malatesta, Culver, Tesman & Shepherd 1989; Malatesta & Haviland 1982; Parnell 1991 v Brody 2000, 28) Poleg staršev na socializacijo

emocionalnega izražanja otroka vplivajo tudi mediji, učitelji in šole, ki otroka ravno tako učijo stereotipnega obnašanja, ki je značilno za njegov spol. (Brody 1999 v Brody 2000, 28)

6 EMOCIONALNO DELO

Hochschild (1979, 561) pod pojmom emocionalno delo razume način, kako »poskušati spremeniti v kvantiteti ali kvaliteti določeno čustvo«. Emocionalno delo se nanaša na trud, ki ga posameznik vложи, in ne na izid, ki je lahko uspešen ali neuspešen. Avtorica opozarja tudi na razlikovanje emocionalnega dela in nadzora nad čustvi ali potlačitve čustev. Nadzor nad čustvi in potlačitev označujeta vloženi trud v preprečitev doživljanja določenega čustva. Emocionalno delo se pa bolj nanaša na dejanje vzbujanja čustva ali njegovega (pre)oblikovanja. Tako Hochschild (1979, 561) loči dva temeljna vidika emocionalnega dela:

- vzbujanje čustev (kjer je poudarek na zaželenih čustvih, ki niso prisotna v določenem trenutku)
- potlačitev čustev (kjer je poudarek na nezaželenih čustvih, ki so prisotna v določenem trenutku)

Hochschild (1979, 562) navaja tudi različne načine izvajanja emocionalnega dela, ki se teoretično razlikujejo, vendar avtorica opozarja, da se v praksi pogosto pojavljajo skupaj:

- kognitivni način (ko poskušamo spremeniti podobe, ideje ali misli, da bi spremenili čustva, ki so z njimi povezana)
- telesni način (ko poskušamo spremeniti somatske ali druge telesne znake, na primer: začnemo dihati počasneje)
- ekspresivni način (ko poskušamo spremeniti ekspresivne geste, da bi posledično spremenili čustva, na primer: se poskušamo smejati).

Posameznik izvaja emocionalno delo, ko se njegova čustva ne skladajo s situacijo, z določenim dogajanjem. Dogodek, kot je na primer pogreb, od nas »zahteva« oziroma »pričakuje« čustvo žalosti. Če čustva žalosti ne občutimo, nastopi predelovanje in vzbujanje čustva žalosti (emocionalno delo), da bi se naše emocionalno stanje skladalo s situacijo. To je delo, ki posameznika nenehno zaposluje. (Hochschild 1979, 563)

Pri izvajanju emocionalnega dela se poslužujemo tudi določenih družbenih pravil. Vsaj v teoriji razlikujemo med pravili čustvovanja (»feeling rules«), ki so znana kot »kaj

pričakujemo, da bomo čutili v določeni situaciji«, in pravili, ki so znana kot »kaj bi morali čutiti v določeni situaciji«. Vendar ti dve pravili pogosto sovpadata. (Hochschild 1979, 564)

Emocionalno delo za avtorico pomeni tudi prizadevanje za usmeritev svojih čustev v pričakovano ali zahtevano čustvo na podlagi pravil čustvovanja. Pravila čustvovanja so naučene družbene norme, ki določajo, ali so izražena čustva v določeni situaciji primerna ali ne. Pravila čustvovanja lahko opišemo z odgovorom na vprašanje, »kaj bi morali čutiti v določenem trenutku?«. Pravila čustvovanja odsevajo vzorce družbene pripadnosti. Določena pravila so skoraj univerzalna in veljajo skoraj za vse kulture, druga so oblikovana znotraj določene kulture ali družbene skupine in lahko služijo tudi za razlikovanje med njimi. Pravila čustvovanja so kot neki »opomniki«, ki nas usmerijo na pravo oziroma družbeno zaželeno smer, ko smo v precepu med tem, »kaj čutimo« in »kaj bi morali čutiti«. (Hochschild 1979, 565-566) »Pravila čustvovanja so standardi, ki jih uporabljamo v čustveni konverzaciji, da določimo, kaj se utemeljeno pričakuje in kaj smo dolžni v »valuti« čustvovanja. Prek njih povemo, kaj je »primerno« v vsakem odnosu, vsaki vlogi« (Hochschild 1983, 18 v Šadl 2002, 61). Gre za usklajevanje zasebnega čustvovanja z družbeno priznanimi normami.

6.1 Emocionalno delo na delovnem mestu

Emocionalno delo zahteva igranje vlog. Ločimo površinsko in globinsko igranje vlog. Pri prvem gre za kazanje pričakovanih čustev, medtem ko subjektivno doživljanje posameznika - delavca ostaja enako. Globinsko igranje vlog pa vključuje procese, s katerimi si posameznik prizadeva ustvariti realna čustva in ki torej spreminjajo subjektivne emocionalne izkušnje. (Hochschild 1983 v Šadl 1999, 214) »»Emocionalna maska«, ki si jo (delavci – op. E. V.) nadenejo v svojih stikih z javnostjo, mora skriti vsakršna osebna, »pristna« občutja bolečine, strahu, negotovosti, stresa, obupa, jeze, kratka vse tiste emocionalne odzive in stanja, ki nasprotujejo profesionalnemu odnosu« (Šadl 1999, 218). Pri predelavi čustev si posamezniki lahko pomagajo z različnimi priročniki, programi in izobraževanji. Človeška čustva, njihovo izražanje, urejanje in nadzorovanje so vse bolj vpeti v ekonomske interese. »Norm emocionalnega omejevanja na delovnem mestu ni mogoče razumeti brez upoštevanja odnosov moči med delodajalci in delojemalci« (Šadl 1999, 22). T. Newton (1996, 74 v Šadl 1999, 221) ugotavlja, da »pravica delodajalca, da kaznuje in nagraduje, še vedno ustvarja številne

možnosti prisile«. Poleg pravil, ki jih določajo delodajalci, obstajajo tudi neformalna pravila obnašanja in čustvovanja, ki se oblikujejo med zaposlenimi.

Hochschild (1983 v Šadl 2002, 60-61) opozori na razlikovanje med »emotional labour« (delo, ki ga zahtevajo delodajalci v sferi plačanega dela) in »emotional work« (delo, ki je pojmovano kot neplačano delo v sferi družine in zasebnega življenja). V obeh primerih se delo nanaša na upravljanje s čustvi in na vplivanje na čustva drugih.

Hochschild (1983, 147 v Šadl 1999, 217) navaja tri značilnosti, ki so skupne službam, ki zahtevajo emocionalno delo:

1. zahtevajo neposredne stike z javnostjo,
2. od delavcev/delavk zahtevajo, da namerno producirajo emocionalno stanje v drugi osebi,
3. delodajalcu omogočajo, da preko usposabljanja za delo izvaja nadzor nad emocionalnimi aktivnostmi zaposlenih.

Ostre zahteve po ustreznem emocionalnem izražanju in nadzor delodajalcev nad čustvi zaposlenih lahko povzročijo izgube na osebni ravni: sindrom poklicne izgorelosti ali izčrpanost, krizo identitete, stresna čustva, emocionalno neavtentičnost (odtujenost) in tudi izgubo same zmožnosti občutenja (apatijo). (Hochschild 1983, 187-188 v Šadl 1999, 226)

Naraščanje zahtev po emocionalnem delu v javni sferi je mogoče pojasniti tudi z androcentrično družbo, v kateri večino pozicij moči in avtoritete v organizacijah zasedajo moški. Ta mesta jim omogočajo definiranje pričakovanega emocionalnega izražanja zaposlenih. Po drugi strani pa se emocionalna kontrola v zasebni sferi manjša oziroma ni več tako toga, stroga in vplivna. To je mogoče pojasniti s spremembami v odnosih med spoloma in z zmanjševanjem ekonomske odvisnosti žensk od svojih moških partnerjev. (Šadl 1999, 240)

6.2 Emocionalno delo v družini (družinsko delo)

Družinsko delo lahko opredelimo kot skupek gospodinjskega dela, skrbi za otroke in emocionalnega dela. Emocionalno delo je »prizadevanje po uskladitvi zasebnega čustvovanja

z družbeno priznanimi normami kot implicitnimi sestavinami ideologij - bodisi potlačitev in inhibicija družbeno nezaželenih oz. ideološko »neprimernih« čustev ali hlinjenje in vzbujanje družbeno zaželenih, »primernih« čustev« (Šadl 2002, 61).

V času industrializacije zahodnih družb se je družina ločila od gospodarstva. Ženskam, ki so prevzele skrb za zasebno gospodinjstvo, je bila obenem dodeljena skrb za emocionalno ravnovesje v družini in nudenje emocionalne podpore družinskim članom. Pomemben delež emocionalnega dela je bil usmerjen na moža. Ženska je bila zadolžena za blažitev napetosti, ki jih mož (mezdni delavec) doživlja v javni sferi življenja. Potlačitev čustev in nadzor nad njimi, kar je javna sfera dela zahtevala od moža (za doseganje boljših rezultatov pri delu), ne pomeni, da čustva izginejo, ampak se izrazijo nekje drugje - doma, s pomočjo emocionalnega dela žensk. (Šadl 2002, 60)

Emocionalno delo ni imelo statusa pravega dela. Veljalo je, da so ženske po naravi emocionalne skrbnice, polne ljubezni, sočutja in topline, torej da take so, ne pa da to delajo. Skrb za čustva drugih je obremenjujoče in izčrpavajoče delo in, kot so pokazale raziskave (Hochschild 1983; Wharton in Erickson 1995 v Šadl 2002, 62), lahko pri osebah, ki dalj časa opravljajo emocionalno delo, povzroči specifične negativne posledice (izgorelost in izčrpanost v zakonski zvezi oziroma družini).

Po vse večjem vključevanju žensk v javno, »moško« sfero dela so vse večja pričakovanja po vključitvi moških v »ženski« svet družinskega dela. »V meščanski družini so ženske emocionalno delo opravljale kot dar v zameno za materialno podporo soprogov, danes pa v vlogi skrbnika družine čedalje bolj nastopata oba spola, kar ustvarja potrebo po načelu reciprocitete v družinskem delu - ne samo v gospodinjstvu in skrbi za otroke, ampak tudi v emocionalnem delu« (Šadl 2002, 63).

Ko sta zaposlena oba partnerja, so pričakovanja žensk po vzajemni emocionalni podpori pogosto višja. Kot ugotavljata D. L. Pina in V. L. Bengston (1993 v Šadl 2002, 62) so pričakovanja visoka še posebej s strani žensk, ki so zaposlene s polnim delovnim časom in so egalitarnostno usmerjene. Tradicionalno usmerjene ženske in tiste, ki niso zaposlene zunaj doma ali pa so zaposlene s skrajšanim delovnim časom, pa neenakost v delitvi emocionalnega dela sprejemajo kot moralno in legitimno. Ne glede na zaposlitev pa ostaja emocionalno delo v družini primarno v domeni ženske. (Šadl 2002, 62)

Ženske od svojih partnerjev vse bolj pričakujejo tudi odprt odnos, moški pa pogosto ne pokažejo svojih čustev in o njih nočejo govoriti. Ta nekompatibilnost emocionalnih ciljev je vir številnih nesoglasij in odtujevanja med spoloma. Ženskam predstavlja emocionalna intimnost nujno aktivnost za vzdrževanje odnosa, moški pa to večinoma sprejemajo kot nerazumljive »zahteve« in »pritoževanje«. (Duncombe in Marsden 1995, 153 v Šadl 2002, 64) »Pomemben vir »zasebnih« težav, ki se nahajajo v ozadju »javnih« problemov naraščajočih razvez, družinskih razdorov ter nestabilnih kohabitacij predstavljajo torej težave moških z izražanjem čustev« (Šadl 2002, 64).

V feministični literaturi je znana metafora »polnjenja in praznjenja«. »Ženske napolnijo moške z energijo, to polnjenje daje moškim moč in jo jemlje ženskam« (Bartky 1996 v Šadl 2002, 66). Tak neenakopraven odnos v delitvi emocionalnega dela r(e)producira razmerja dominacije in moči. Moški sprejemajo podporo kot nekaj samoumevnega, kot nekaj do česar so upravičeni. Moški s tem ženski in samemu sebi potrjuje njen podrejeni položaj v hierarhiji spolov. (Šadl 2002, 66)

Četudi prihaja do določenih premikov k bolj enakopravni delitvi dela med spoloma na področju gospodinjstva, upravljanja finančnih sredstev in skrbi za otroke, predstavlja emocionalno področje zadnji »trd oreh« na poti k enakosti spolov. Šadl (2002, 65) ugotavlja, da »zaposlene ženske opravljajo »tro-izmensko delo« - poleg znanega »dvo-izmenskega dela« (ali dvojne obremenjenosti) jih dodatno bremeni še emocionalno delo v družini«. Podobno ugotavljata tudi J. Duncombe in D. Marsden (1995, 150, 165 v Šadl 2002, 65), ki pravita, da »zaostajanje za spremembami na ostalih področjih družinskega dela in negotovi premiki se kažejo kot zadnja in najtrdovratnejša manifestacija in področje spolne neenakosti«.

6.3 Tradicionalno in posttradicionalno emocionalno delo

Šadl (2002, 67) razlikuje med tradicionalnim in posttradicionalnim modelom emocionalnega dela (glej Tabelo 6.1). Razlika med njima je, da posttradicionalni model, kot nov način ustvarjanja emocionalnih odnosov, zahteva razvoj emocionalnega dela kot vzajemne aktivnosti obeh partnerjev in ne več le od gospodinje - torej, da se v posttradicionalnem modelu emocionalnega dela angažirata oba spola. Uveljavi se nov cilj, ki zamenja tradicionalno zadovoljevanje potreb enega partnerja na račun drugega. Pomembno je vzajemno razumevanje, čustvena podpora in obojestransko zadovoljevanje potreb in želja.

Enosmerno skrb za drugega nadomesti vzajemna skrb. »Medtem ko tradicionalna delitev emocionalnega gospodinjstva vključuje neravnovesje - vsiljeno s patriarhalno ideologijo in neenakimi ekonomskimi viri, s katerimi partnerja sodelujeta v razmerju - posttradicionalen model ukinja emocionalno delitev dela ter uveljavlja princip recipročnosti« (Šadl 2002, 67). Zmožnost zadovoljevanja potreb med partnerjema ni sredstvo, ki prinaša (pre)moč nad drugo osebo, ampak je sredstvo, ki prinaša medsebojno spoštovanje in emocionalno povezanost. (Šadl 2002, 67)

Tabela 6.1: Tradicionalno in posttradicionalno emocionalno delo

Tradicionalno emocionalno delo	Posttradicionalno emocionalno delo
veščina gospodinje	veščina partnerjev obeh spolov
čustvena odvisnost moških od žensk	vzajemna odvisnost, recipročnost
eksterno določeno	interakcijsko določeno z medsebojnimi pogajanja
čustva kot »blago«	čustva kot komunikacija
instrumentalna vloga čustev	komunikacijska vloga čustev
»intimna tujost«	povezanost, skupnost
legitimna – nelegitimna čustva	širitev legitimnih čustev, emocionalnega izražanja
kontrola in potlačitev negativnih čustev	izražanje in preiskovanje negativnih čustev
dualizem racionalno – emocionalno	emancipacija emocionalnega, »senzibilna reflektivnost«
spolna neenakopravnost	egalitarizem

Vir: Šadl (2002, 68).

Tradicionalno emocionalno delo ohranja značilne institucije patriarhalizma - hierarhijo, neosebno, odtujeno delo in racionalnost - ter tako podpira patriarhalni in kapitalistični sistem kot celoto. Lahko rečemo, da tradicionalno emocionalno delo prek določenih pravil regulira emocionalno življenje obeh spolov v zasebni sferi in v sferi plačanega dela. »Societalna regulacija emocionalnega življenja preko (ponotranjenih) pravil čustvovanja - kot

implicitnega dela patriarhalne ideologije in kulture, ki podpirata privilegiran položaj moških in obstoječi red - usmerja gospodinje k povzdigovanju partnerjevega statusa ob hkratnem zniževanju svoje lastne pomembnosti, zanemarjanju lastnih emocionalnih potreb in osebnega razvoja« (Šadl 2002, 67-68). Gospodinje se tako izurijo v prepoznavanju čustev drugih in v nudenju emocionalne podpore drugim; čustva drugih (v družini) se jim zdijo pomembnejša od njihovih lastnih. Tako lahko tradicionalno emocionalno delo v patriarhalni družini razumemo kot način organizirane in reproducirane podrejenosti žensk. Posttradicionalno delo in pravila čustvovanja med partnerjema pa izhajajo iz medsebojnih odnosov in pogajanj. K njemu težijo partnerji sami, ker si želijo vzajemnega razumevanja in podpore. »Iz tega sledi, da je primarna funkcija posttradicionalnega emocionalnega dela graditev medsebojnega odnosa in kohezije, ki ruši anonimnost »intimnih tujcev«« (Šadl 2002, 68).

7 JEZA

Z. Milivojević (1999 v Smrtnik Vitulić 2007, 32) pojmuje doživljanje jeze kot ocenjevanje, da nekdo ali nekaj neupravičeno ogroža posameznikove želje ali vrednote. Jeza je izraz moči, premoči. Človek, ki se jezi, skuša spremeniti okolico v skladu s svojimi željami, vrednotami in cilji. Jeza se pojavi, ko pride do ovire ali preprečevanja dejavnosti posameznika ali do izražanja premajhne mere spoštovanja do njega. Cilj jeze je, da pri drugem vzbudimo neugodje, ki naj bi to osebo tudi motiviralo, da svoje vedenje spremeni. Jeza doseže svoj namen, če oseba, proti kateri je jeza usmerjena, spremeni svoje vedenje. Največkrat je jeza usmerjena na zunanje dejavnike (osebe, predmete), lahko je pa nekdo jezen tudi sam nase.

Z večine vidikov je jeza neprijetno in negativno čustvo. Običajno se z jezo odzovemo, ko zaznamo grožnjo ali ko nam nekdo povzroči neopravičljivo bolečino. Jeza je družbeno čustvo. Pogosto je odziv na besede ali dejanja drugih in je potemtakem tudi naslovljena na druge. Posledice doživljanja in izražanja jeze so v večini medosebne. Delovanje v skladu z jezo vključuje tudi maščevanje ali kaznovanje, naslovljeno na drugega posameznika. Averill (1982 v Kring 2000, 212) pravi, da je »jeza (je) družbeno konstruirani sindrom, ki sestoji iz ekspresivnega razkazovanja, psiholoških odzivov in subjektivne izkušnje, vendar je širše opredeljena z družbenimi vlogami in funkcijami, ki so utrjene v določeni kulturi«.

Dražljaji, ki povzročajo čustvo jeze, so odvisni od naše osebnosti, okoliščin, v katerih odraščamo, vedenja drugih oseb do nas, neosebni dogodki, osebne vedenja, zmožnosti prenašanja posttravmatičnega stanja, notranjih vzpodbud (kot na primer nedefinirana skrb), določenih misli, ki se nam porajajo, stopnje strahu, stanja utrujenosti in drugih čustvenih stanj. (Kristančič 2002, 12)

Če je jeza izrazita, je v nasprotju z doseganjem ciljev in uspehov. Izrazita jeza uničuje vzajemno zaupanje in medosebno ustvarjalno vzajemnost. Po A. Kristančič je jeza problematična, »ko je nekontrolirana in povzroča negotovost drugih, ko se jeza obrne navznoter in škoduje nam samim in ko je tako neučinkovita, da ne dosežemo zastavljenih ciljev« (Kristančič 2002, 46).

Ljudje, ki so nenehno jezni, lahko doživljajo bes zaradi občutka doživljanja moči in kontrole nad drugimi osebami, zaradi nesposobnosti komuniciranja z drugimi, zavračanja odgovornosti za svoja čustva in dejanja, izogibanja drugim čustvom in osebam, naraščajočega besa ali preprosto iz navade. (Kristančič 2002, 55-56)

Teoretiki za jezo pri ljudeh navajajo različne razloge. N. Frijda (1992 v Kring 2000, 213) pravi, da je jeza skoraj univerzalno povzročena zaradi bolečine s strani sorodstva, lastnine ali družbenega statusa. H. G. Wallbott in K. S. Scherer (1989 v Kring 2000, 213) kot najpogostejše motive jeze navajata osebne odnose, nepošteno obravnavanje, interakcije z neznanci in nepotrebno neprijetnost.

Kaj je tako skrivnostnega v čustvu jeze? Ena od razlag je, da jeza predstavlja našo vrojeno agresijo. Je instinktivna, značilna za človeško vrsto in kaže na globoko potlačeno animalno preteklost. Nasprotno je J. J. Rousseau trdil, da je za jezo posameznika kriva družba. Torej se človek rodi kot dobro, prijazno bitje, družba in okolje pa ga opremita z jezo. V današnjem času je najbolj v veljavi funkcionalna teorija jeze. Ta jeze ne obravnava kot nekaj dobrega ali slabega, ampak z vidika njene učinkovitosti. Jeza ima individualno in socialno komponento, kar pomeni, da je jeza individualna, torej se odvija pri vsakem posamezniku, hkrati pa se izraža v socialnem okolju. (Kristančič 2002, 46)

Med vsemi čustvi velja jeza za najbolj zgleden primer osnovnega, univerzalnega in nenaučenega čustva. Vendar, kot ugotavljajo antropologi, je jeza v določenih plemenih redka ali je sploh ni. R. I. Levy (1994 v Šadl 1999, 169) ugotavlja, da je jeza med Tahitijci redka. Tudi J. L. Briggs (1970 v Šadl 1999, 169) v svoji knjigi Nikoli jezni (Never in anger) pravi, da določena eskimska plemena (oziroma natančneje eskimsko pleme Utka) ne samo, da jeze ne izražajo, ampak je tudi ne doživljajo. Zanj nimajo besednega izraza (najbližje beseda pomeni »otročji«).

Nasprotno pa se v kulturi Yanomamö, ki živi v južnem predelu Venezuele in severni Braziliji, izražanje jeze visoko vrednoti. Kulturo je proučeval N. A. Chagnon. V kulturi Yanomamö se tudi otroke, tako dečke kot deklice, vzpodbuja k agresivnemu vedenju. Organiziranega pretepa se lahko udeležujejo le moški, vendar ravno tako so nasilna dejanja pogosta med ženskami. (Chagnon 1968 v Oatley in Jenkins 1996, 297)

Vzorci jeze se razlikujejo od družbe do družbe, vendar, kot ugotavljata Oatley in Jenkins (1996, 299), lahko prepoznamo nekatere ponavljajoče se vzorce. Pomemben vzorec je značilen v družbah, kjer ljudje živijo tesno skupaj v vzajemni odvisnosti. V takih družbah so ljudje odvisni drug od drugega. H. R. Markus in S. Kitayama (1991 v Oatley in Jenkins 1996, 299) trdita, da je v družbah z medsebojno odvisnostjo preživetje ljudi odvisno od medsebojnega zaupanja in »jaz« je razumljen v pogojih tesnega sodelovanja - torej bolj »mi –

jaz« kot pa »jaz«. Tako se ljudje ne dojemajo kot samostojni subjekti, ločeni od drugih. Vendar moramo biti pri interpretiranju družb, ki ne kažejo znakov jeze, pazljivi, saj so bili dokazi o družbah, v katerih se jeza ne izraža, zbrani v majhnih skupinah in v kratkem časovnem obdobju.

V individualističnih kulturah, nasprotno, lahko jeza igra prevladujočo vlogo, predvsem zato, ker posameznik svoj »jaz« zagovarja proti drugim. Pomemben način je »moška dominacija«, ki temelji na nasilju, moči in maščevanju. Pretepanje pod vplivom jeze vsaj delno deluje kot vzvod za individualno moč za nadzor nad različnimi viri. (Oatley in Jenkins 1996, 300)

7.1 Jeza v katoliški tradiciji

V judovsko-krščanskem nauku je eno izmed osrednjih načel pravilo urejanje jeze. Jeza je pridobila sloves nevarnega in razdiralnega čustva. Katoliška etika opredeljuje jezo kot čustvo, ki je negativno, ki je vir zla in trpljenja, ki je prepovedano in ki ga je posledično potrebno nadzirati in potlačiti. Jeza je razumljena tudi kot težnja po maščevanju, ki se mu je v okviru katoliške etike potrebno izogibati in odpovedati. Kot jezi nasprotno čustvo je postavljena potrpežljivost. (Šadl 1999, 114-116)

»Krščanstvo je v jezi prepoznalo zahteve po družbeni pravičnosti in težnje po družbenem izenačevanju« (Šadl 1999, 116). Takšna pričakovanja pa so bila v nasprotju s krščanskim prizadevanjem. Jezo je bilo dovoljeno uporabiti le v boju zoper zlo (zla čustva) in nepravilnost, s čimer je pridobila moralno podporo. Ali je jeza sprejemljiva ali nesprejemljiva, je odvisno predvsem od namena njene uporabe. »Koncept jeze ima v krščanskem nauku ideološko funkcijo, saj je vpleten v sistem danih pravil in norm ter odnosov moči in njegovega ohranjanja. Dvojnost v pojmovanju jeze kaže, da se je krščanstvo dobro zavedalo, da vključuje jeza potenciale ali moč delovanja (politični status čustva), ki se lahko usmerja bodisi v njegovo korist in korist danega družbenega reda, ki ga podpira, ali proti njima« (Šadl 1999, 117). C Tavis (1989, 258 v Šadl 1999, 117) v svoji študiji o jezi ugotavlja, da »regulacija jeze predstavlja osrednji problem v vseh velikih religijah, kar se izraža v oblikovanju takšnih predpisov (glede jeze – op. Z. Š.), ki varujejo družbeni red ali pa spodbujajo jezo zgolj v korist obstoječega reda«.

Jeza je v katoliški tradiciji razumljena kot nevarno in razdiralno čustvo, ki ga je potrebno nenehno nadzirati. Poseben pomen so tedanji katoliški pisci posvečali urejanju jeze že od najzgodnejšega obdobja otroštva naprej. Tako so oblikovali pravila obnašanja za otroke. Da se otroci znebijo jeze, se morajo najprej naučiti razpoznati svojo jezo in o njej govoriti. A. B. Jeglič (1915, 74 v Šadl 1999, 127) je zapisal, katera dejanja izražajo jezo in kako naj mati svojega otroka opozarja, da je njegovo vedenje pomenilo jezo, ter kako naj mu vzbuja kesanje. Katoliški pisci so zagovarjali stališče, da ni dovolj le vcepljanje potrebe po nadzorovanju jeze, temveč da je potreben tudi dober vzgled staršev. Zato so starše opozarjali, da morajo nenehno nadzirati tudi svoja lastna čustva, v prvi vrsti jezo. Nasveti o vzgoji otrok so naslovljeni na starše, čeprav večjo odgovornost nosi mater. V katoliškem pogledu je zato treba upoštevati dejstvo, da na otroka prehajajo predvsem občutki in čustva matere, in sicer od časa nosečnosti naprej. Mati ne sme biti nikoli jezna, stroga, odločna. Tudi mož mora brzdati svojo jezo, saj ta škodi ženi in še nerojenemu otroku. Premagovanje jeze je dolžnost tako matere kot očeta. Vendar matere – žene še vedno nosijo večje breme glede izražanja čustev, tako v vzgoji otroka kot v odnosu s partnerjem. Od njih se zahteva ponižnost in tišino ter pokoro možu oziroma partnerju. (Šadl 1999, 125-130) Jeglič to nazorno pokaže z nagovorom: »V jezi ne kričita drug na drugega... zlasti žena, nikar ne misli, da moraš imeti zadnjo besedo; glej možu se jeza vnema, kmalu o izbruhnila, zato potrpi in moli, akoravno morda imaš prav« (Jeglič 1918, 51 v Šadl 1999, 130). Tu je jasno prikazana podrejenost ženske v izražanju čustev, v pravici do izražanja svojega mnenja, do upora in čustvovanja. Jeza pri ženskah velja za čustvo, ki je razumljeno kot odklon od primernega ženskega čustvovanja in obnašanja. Ženska mora sama opaziti, kdaj se moškemu vnema jeza, in ostati v tem primeru tiho, zadržati in potlačiti vsa svoja čustva, da ne bodo izbruhnila pri moškem. Tej ideji se pridružuje tudi ideja o slabem vplivu čustev na zdravje oziroma, kot to izrazi Trunk (1904, 100 v Šadl 1999, 130): »slabejšemu ženskemu spolu jeza veliko bolj škoduje kakor moškim«.

Jezo v moškem svetu opravičujejo z delom v javni sferi, ki prinaša le »grenkosti«. Kot je trdil J. Valenčič (1899, 61 v Šadl 1999, 130), so moški k jezi nagnjeni že po naravi, ima pa jeza svoje vzroke tudi v delu in funkcijah v javni sferi. Dodal je, da je tudi pri zagotavljanju zakonske sreče in miru ključna samokontrola jeze, predvsem pri ženskah. Še več, ženske so odgovorne tudi za urejanje jeze pri moških. Moški morajo ravno tako nadzorovati jezo pri sebi, vendar s pomočjo ženske. Valenčič pravi, da ženske razpolagajo z naravnimi in priučenimi sposobnostmi za urejanje medosebnih odnosov. »Dolžnost žene je, da goji prijazne

občutke, da ne »podžiga« moževe jeze, da kaže sočutje »dokler se mu jeza ne ohladi«, da »zadržuje svojo pravično jezo«, ko pride domov vinjen« (Valenčič 1899, 61 v Šadl 1999, 131). Valenčič torej svetuje, naj jezo, tudi če gre za tehten vzrok jeze, ki bi jo ženska z vso pravico lahko izrazila, ta vseeno zadržuje. Drug katoliški pisec dodaja, da »vzrok za moževo surovost, jezo in celo nasilje pogosto tiči v njihovih ženah samih, ki z uporno držo podžigajo moževo jezo« (Jeglič 1918 v Šadl 1999, 131). »Katoliški pisci so ženskemu delu slovenskega naroda posredovali tudi ekspresivna pravila celostnega izražanja, ki so določala, da morajo ženske sočutje izkazovati »v govoru, v pogledu in v vsem obnašanju«, z »veselim obrazom«« (Jeglič 1918, 60, 98 v Šadl 1999, 131).

7.2 Razlike med spoloma v izražanju jeze?

Jeza je čustvo, ki je množično doživeto in izraženo. Vsi, tako moški kot ženske, doživljajo jezo. Konvencionalno znanje nam pravi, da je jeza »moško« čustvo. Velja, da ženske ne doživljajo jeze, če pa že, je pa gotovo ne pokažejo. A. M. Kring trdi, da so razlike v doživljanju in izražanju jeze bolj povezane z družbenim razredom, statusom in spolno vlogo kot pa s spolom samim. (Kring 2000, 211)

Nekatere študije so pokazale, da je jeza enaka pri moških in ženskah, spet druge so izpostavile, da v doživljanju jeze med moškimi in ženskami obstajajo razlike. Pomemben dejavnik, ki lahko vpliva na razlike med spoloma v razlogih za jezo, so tesni medsebojni odnosi. B. Fehr in M. Baldwin (1996 v Kring 2000, 214) sta ugotovila, da so ženske o doživljanju močnejše jeze kot moški poročale v primerih, kot so varanje, osorna zavrnitev, nemarnost in nepravilno kritiziranje. Kjer je jeza vključevala medosebne situacije, so ženske o doživljanju jeze poročale pogosteje kot moški. (Kring 2000, 214) Moški pa so izražali več jeze kot ženske v odzivu na žensko spremenljivo razpoloženje in samo-zanimanje, kot je odkril D. M. Buss (1989 v Kring 2000, 214). Tako se v bližnjih odnosih razlogi za jezo med moškimi in ženskami razlikujejo. Ženske se bolj jezijo nad partnerjevimi negativnimi lastnostmi in neprimernim vedenjem, moški pa se nad ženskami jezijo zaradi njihovih negativnih emocionalnih odzivov in vase usmerjenega vedenja. V študiji, kjer je jeza vključevala nepravilnost do drugih, pa sta oba spola enako poročala o čustvih jeze. (Kring 2000, 213-216)

Za ugotavljanje intenzivnosti jeze se uporabljajo različne metode, kot na primer posameznikovo poročanje o jezi, kodiranje obrazne mimike in glasu, opazovanje spontane in zaigrane obrazne mimike in psiho-fiziološka merjenja aktivnosti obraznih mišic. (Kring 2000, 217)

Pri poročanju o jezi med moškimi in ženskami ni razlik. Oba spola o doživljanju čustva jeze poročata enako. Med moškimi in ženskami se intenzivnost in pogostost doživete jeze ne razlikujeta, se pa pojavljajo določena razlikovanja v načinih izražanja jeze. Moški poročajo o telesnih napadih na osebe ali predmete ter o verbalnem nasilju nad ljudmi bolj pogosto kot ženske, medtem ko ženske pogosteje jočejo. Podobne rezultate so v svoji raziskavi dobili M. Timmers in sodelavci, ki so s pomočjo zgodb, ki so jih intervjuvanci morali dokončati (v smislu odgovora na vprašanje: »Katera čustva bi izrazil/-a in komu bi jih izrazil/-a, če bi se znašel/-a v določeni situaciji?«), skušali ugotoviti spolne razlike v izražanju jeze. Ugotovili so, da moški običajno, ko doživljajo jezo, kričijo in zmerjajo pogosteje kot ženske, medtem ko ženske pogosteje jočejo. (Timmers, Fischer in Manstead 1998 v Kring 2000, 218) Rezultati raziskav o obrazni mimiki so pokazali, da je pri doživljanju jeze pri ženskah prisotna večja aktivnost obraznih mišic kot pri moških. (Schwartz, Brown in Ahern 1980 v Kring 2000, 219) Pomemben je tudi spol osebe, na katero je jeza usmerjena. V študijah, ki so jih izvedli različni avtorji, med drugim Averill (1982 v Kring 2000, 219) in M. B. Harris (1994 v Kring 2000, 219), so ugotovili, da so moški večkrat tarča jeze kot ženske, še posebno neznanci. Moški tako največkrat izrazijo jezo pred oziroma nad moškim neznancem, medtem ko ženske jezo pokažejo moškemu partnerju, kot so naknadno ugotovili J. G. Allen in D. M. Haccoun ter M. J. Blier in L. A. Blier-Wilson. (Allen in Haccoun 1976 v Kring 2000, 219; Blier in Blier-Wilson 1989 v Kring 2000, 219) Če povzamemo izsledke raziskav: različni raziskovalci so ugotovili, da se moški in ženske ne razlikujejo v intenzivnosti in pogostosti izražanja jeze. Razlikujejo se le v načinih izražanja jeze (moški pogosteje udarijo ali vržejo kak predmet, ženske jočejo) in v tarči oziroma cilju, na katerega je jeza usmerjena (moški pogosteje izrazijo jezo nad neznancem, medtem ko ženske pogosteje izrazijo jezo v medsebojnih odnosih in družini). (Kring 2000, 219-220)

Raziskave o povezavi med jezo in spolom so privedle do različnih rezultatov. Na podlagi le-teh ne moremo reči, da se moški jezijo v večji meri kot ženske ali obratno ali da razlik med spoloma v izražanju jeze sploh ni. (Kring 2000, 221-222) Predvsem feministično usmerjeni avtorji in avtorice zatrjujejo, da se ženske bistveno razlikujejo od moških v izražanju jeze. Na

primer H. Lerner (1977 v Kring 2000, 222) predpostavlja, da morajo ženske potlačiti svojo jezo, ker živijo v patriarhalni družbi. Kring (2000, 222) ugotavlja, da splošno gledano ugotovitve v raziskavah ne podpirajo mnenja, da ženske potlačijo svojo jezo ali da jo manj izražajo in doživljajo. Večina podatkov v različnih raziskavah je pokazala, da se jeza med spoloma razlikuje glede na situacijo in to je lahko dejavnik, ki pojasnjuje tudi razliko med spoloma. Razlike med spoloma v izražanju jeze se najpogosteje pojavljajo v medsebojnih odnosih. Ženske v večji meri izražajo jezo kot odziv na moško agresivnost in konflikt med partnerjema, na varanje, osorno zavrnitev, nemarnost itd. in lažje izrazijo jezo pred družinskim članom kot pred neznancem. Moški pa izražajo jezo v večji meri kot ženske, če je njihova partnerica spremenljivega razpoloženja, slabe volje ali usmerjena sama vase. (Kring 2000, 222)

Kljub ugotovitvam, da stereotipi niso bili potrjeni z vedenjem in mišljenjem udeležencev v raziskavi, stereotipna verovanja vseeno trčijo v percepcije o jezi med moškimi in ženskami. K. C. Smith in drugi (Smith, Ulch, Cameron, Cumberland, Musgrave in Tremblay 1989 v Kring 2000, 222) so ugotovili, da ženske verjamejo, da je izražanje jeze manj primerno za ženske kot za moške. Kot je ugotovil J. L. Deffenbacher (1996 v Kring 2000, 223), so ženske tudi poročale o občutkih krivde, sramu in slabega počutja po situaciji, v kateri so izrazile jezo.

8 SKLEP

Čustva niso notranja stanja posameznika ali pojavi, ki so neodvisni od zunanjega družbenega sveta. So relacijski pojavi, ki izhajajo iz družbenih odnosov in igrajo ključno vlogo v interakciji med posamezniki. Čustva so vzgojljive prakse, povezane s kulturnimi strukturami. Način doživljanja, interpretiranja in nadzorovanja čustev je produkt kulture. Določeno čustvo je vedno odziv na določeno situacijo, odziv, ki je izražen skozi poseben način akulturacije.

Skozi celotno zgodovino je za razum veljalo, da je nadrejen čustvom. Poudarjal se je nadzor nad čustvi in njihova potlačitev. Čustva so (bila) neločljivo povezana z ženskim spolom. Ženskam so pripisane podobne lastnosti kot čustvom, kot na primer iracionalnost in kaotičnost, predvsem pa status manjvrednih v primerjavi z moškimi - tako kot so bila čustva manjvredna v primerjavi z razumom. V zahodnih družbah je nasprotje med racionalnostjo in čustvenostjo še vedno prisotno, čeprav se na tem področju kažejo določeni premiki.

Skozi zgodovino zahodne družbe so se oblikovala pravila čustvovanja, ki so primerna za moške in za ženske. Pomembno vlogo je poleg kulture imela tudi katoliška tradicija. V skladu s stereotipom o čustvenih ženskah in racionalnih moških se od žensk pričakuje, da so nežne, pasivne, molčeče, skromne, ponižne, altruistične, ljubeče, skrbne, potrpežljive itd. Zaželeno je, da izražajo vedrost, toplino, ranljivost, ni pa zaželeno, da izražajo agresijo, jezo in ponos. V okviru katoliške tradicije velja jeza za grešno čustvo, ki ga ni dovoljeno izražati (predvsem s strani žensk). Splošno gledano se od žensk pričakuje, da izražajo prijaznost in nežna čustva, da opazijo čustva drugih in izražajo empatijo, saj so zadolžene za ustvarjanje prijetne emocionalne klime v družini in za emocionalno podporo vseh družinskih članov. Od žensk se pričakuje, da so »naravno« dobro in spretno v soočanju s čustvi drugih ljudi. Takšna pričakovanja izhajajo iz prepričanja, da je ta sposobnost ženskam prirojena. Čustvenost je nasploh pripisana ženskam, medtem ko sta racionalnost ali pomanjkanje čustvenosti pripisana moškim. Od njih se pričakuje nadzorovanje čustev, hladnost in razumskost. Dovoljeno je izražanje le tistih čustev, ki so določena kot »moška« (na primer jeza, ponos, agresija).

Pristop k pojmovanju doma kot nebes, kamor se moški lahko zateče pred pritiski v javni sferi, je imel pomemben vpliv na to, kako so bile predstavljene in obravnavane ženske. Tak način je ženske povečeval in jih obenem podcenjeval. Ženske so vzpodbujali, da so s svojimi toplimi ženskimi kvalitetai oskrbovale moške in otroke. Ta vloga je bila cenjena. Ženske so bile predstavljene kot imetniki prirojenih lastnosti, kot so ljubezen, prijaznost, nežnost, empatija,

pomanjkanje agresivnosti itd., ki jih moški nimajo. To je pa ženske v še večji meri postavilo v sfero doma, saj je bilo v veljavi pojmovanje, da jim primanjkuje sposobnosti in lastnosti za participacijo v javni sferi. Čustva, kot so agresija, racionalnost, tekmovalnost, ki so pojmovana kot bistvena za uspeh v javni sferi, so bila odcepljena od ženskosti in bila pripisana kot prirojena moškemu. (Lupton 1998, 110-111)

Ali obstajajo razlike v čustvovanju med moškimi in ženskami? Lahko rečemo, da obstajajo določene razlike v izražanju čustev. Družbeno primernih in zaželenih emocionalnih odzivov glede na spol se naučimo in jih sprejmemo v obdobju socializacije. V skladu z njimi se tudi odzovemo, ko se znajdemo v določeni situaciji, saj jih ponotranjimo kot del svoje spolne družbene vloge. Ženske po naravi niso nič bolj čustvene od moških. Oba spola imata enako zmožnost čustvovanja, vendar razvijeta različne stile čustvovanja, ki so vpeti v kulturna pričakovanja. Kulturne norme vplivajo tudi na starše oziroma skrbnike otrok, ki posledično vzgajajo otroke v skladu s kulturnimi in družbenimi pričakovanji (pomembni pa so tudi drugi nosilci socializacije, kot na primer drugi družinski člani, sorodniki, vrstniki, šola, mediji, itd.). Zaradi globoko usidranih kulturnih vzorcev nosilci socializacije izvajajo spolno diferencirano socializacijo, česar posledica je tudi različno izražanje čustev in vedenje otrok tudi v odraslosti. Vzpodbujanje različnega vedenja pri moških in ženskah ohranja neenakost med spoloma. Brody (2000, 43) navaja, da je socializacija spolnih razlik v emocionalnem izražanju kompleksna. »Različna socializacija emocionalnega izražanja za oba spola vzdržuje kulturno določena pravila po spolu, vključno z neravnovesjem moči in statusa« (Brody 2000, 43).

Arhetip nečustvenega moškega je do konca 20. stoletja pridobil pozitivne in negativne lastnosti. Po eni strani predstavlja moške kot bolj racionalne, kot tiste »bolj od uma in razuma«, bolj pod nadzorom in tudi bolj situirane v javni sferi. Po drugi strani naraščajoča pozornost, ki je namenjena pomembnosti čustvenega izražanja za oba spola, privilegiranost čustvene senzibilnosti in dejavnosti »biti v stiku s čustvi drugih« pomenijo, da je racionalen moški pogosto čustveno zavrt, v pomanjkanju samozavedanja in da zaradi nezmožnosti izražanja čustev tvega čustveni zlom ali psihične bolezni. Čeprav se od moških pričakuje, da bodo na nekaterih področjih še vedno zadrževali čustva in jih ne izražali (predvsem v sferi dela), pa se na drugih področjih (predvsem v intimnih odnosih) pričakuje, da bodo bolj čustveno odprti. (Lupton 1998, 113)

Emocionalna neenakost med spoloma se odraža tudi v emocionalnem delu. Emocionalno delo v družini je povezano z ženskami in nima statusa pravega dela. Velja splošno prepričanje, da so ženske po naravi bolj čustvene od moških in veljajo za skrbnice na emocionalnem področju. Po vse večjem vstopanju žensk v sfero dela pa se pričakuje tudi večje vstopanje moških na področje družinskega dela. Na področju gospodinjstva in skrbi za otroke prihaja do premikov k enakopravnejši delitvi dela med spoloma, medtem ko emocionalno delo v družini, v smislu emocionalne opore družinskih članov in skrbi za prijetno emocionalno klimo v družini, ostaja še vedno primarno v ženski domeni. Ženske tako poleg plačanega dela opravljajo tudi večino gospodinjskega in tudi emocionalnega dela v družini ter skrbijo za otroke, tako da lahko rečemo, da ženske v večini opravljajo »tro – izmensko« delo. Številni strokovnjaki so to obliko neenakosti pojmovali kot zadnjo, najtrdovratnejšo oviro k enakosti spolov.

9 LITERATURA

- Alexander, Michele G. in Wendy Wood. 2000. Women, men, and positive emotions: A social role interpretation V *Gender and emotion: social psychological perspectives*, ur. Agneta H. Fischer, 189-210. New York: Cambridge University Press.
- Brody, Leslie R.. 2000. The socialization of gender differences in emotional expression: Display rules, infant temperament, and differentiation V *Gender and emotion: social psychological perspectives*, ur. Agneta H. Fischer, 24-47. New York: Cambridge University Press.
- De Beauvoir, Simone. 1999. *Drugi spol. Prva knjiga: dejstva in miti*. Ljubljana: Delta: knjižna zbirka za ženske študije in feministično teorijo.
- Fischer, Agneta H. in Antony S. R. Manstead. 2000. The relation between gender and emotion in different cultures V *Gender and emotion: social psychological perspectives*, ur. Agneta H. Fischer, 71-94. New York: Cambridge University Press.
- Hayes, Nicky in Sue Orrell. 1998. *Psihologija*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo.
- Hochschild, Arlie Russell. 1979. Emotion work, feeling rules, and social structure. *The American journal of sociology* 85 (3): 551-575. Dostopno prek: <http://www.ibl.liu.se/content/1/c6/13/54/10/Hochschild%20-%20Emotion%20work%20%20%20.pdf> (4.marec 2009).
- Jansz, Jeroen. 2000. Masculine identity and restrictive emotionality V *Gender and emotion: social psychological perspectives*, ur. Agneta H. Fischer, 166-186. New York: Cambridge University Press.
- Jogan, Maca. 1990. *Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma*. Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
- --- 2001. *Seksizem v vsakdanjem življenju*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kring, Ann M.. 2000. Gender and anger V *Gender and emotion: social psychological perspectives*, ur. Agneta H. Fischer, 211-231. New York: Cambridge University Press.
- Kristančič, Azra. 2002. *Socializacija agresije*. Ljubljana: AA Inserco, svetovalna družba.
- Lamovec, Tanja. 1991. *Emocije*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, oddelek za psihologijo.

- Lupton, Deborah. 1998. *The emotional self. A sociocultural exploration*. London: Thousand Oaks, New Delhi.
- Musek, Janek. 1997. *Psihologija. Človek in družbeno okolje*. Ljubljana: Založba Educy.
- Musek, Janek in Vid Pečjak. 2001. *Psihologija*. Ljubljana: Založba Educy.
- Oatley, Keith in Jennifer M. Jenkins. 1996. *Understanding emotions*. Cambridge, MA: Blackwell Publishers Inc..
- Shields, Stephanie A.. 2002. *Speaking from the heart: gender and the social meaning of emotion*. New York: Cambridge university press.
- Smrtnik Vitulić, Helena. 2007. *Čustva in razvoj čustev*. Ljubljana: Pedagoška fakulteta.
- Šadl, Zdenka. 1999. *Usoda čustev v zahodni civilizaciji*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- --- 2002. Emocionalno delo in intimni odnosi v pozni modernosti. *Družboslovne razprave* 18 (39): 59-71. Dostopno prek: <http://dk.fdv.uni-lj.si/dr/dr39sadl.PDF> (26.avgust 2008).
- Švab, Alenka. 2000. Poti in stranpoti novih očetovskih identitet. Nekaj misli o sociološki interpretaciji novega (»postmodernega«) očetovstva. *Teorija in praksa* 37 (2): 248-263. Dostopno prek: <http://dk.fdv.uni-lj.si/tip/tip20002svab.PDF> (13.februar 2009).
- Vode, Angela. 1998. *Zbrana dela Angele Vode: Spol in upor (1. knjiga): Žena v sedanji družbi*. Ljubljana: Krtina.
- Zammuner, Vanda L.. 2000. Men's and women's lay theories of emotion V *Gender and emotion: social psychological perspectives*, ur. Agneta H. Fischer, 48-70. New York: Cambridge University Press.